Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 117 (15091) ◆ 1993 чылдың июнь 26, суббота ◆ Солунга ат салган шагы 22.45.

ПРЕЗИДЕНТ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Июнь 24-те Тыва Республикада янзы-бүрү партияларның болгаш политиктиг шимчээшкиннериң удуртукчулары Президент Ш. Д. Ооржак-биле ужурашкан.

Анаа Тыва Республиканың болгаш Россияның амгы үеде политиктиг байдалының дугайында чугаалашкан. Национал болгаш иштики политиктиг айтырыглар талазы-биле Президентиниң чөвүлекчизи В. Б. Багай-оол репрессияга таварышканнарны агартырының болгаш яла чок черге бооладып шиттирген чеди кижиниң хөөрүн дилеп тывар талазы-биле база С. К. Токаның репрессияга киржилгезин тодарадыр талазы-биле болгаш кызыгаар айтырыгларының дугайында дыкнадыгларны кылган.

Борис ОНДАР.

Чагыдылга-93

18 МУҢ АШКАН

Республикавыста үнүп турар солуннарны бо чылдың ийиги чартыында — улаштыр чагыдып алырынга сүмелерлиг, тодаргай тайылбырларлыг медээлерни солунуусс арыннарынга бүдүн чартык ай бурунгаар-ла удаа-дараа, баш бурунгаар берип, номчукчулар-биле харылзазвые үспейн келген бис. Оң түнелинде чер-черде «Шынның» номчукчулары ук солунну чагыдып алыр идепкейин мурнуку чылдардан кудулаттайн турары илдеп-дир.

Чылдың ийиги чартыында чагыдылганың сөөлгү хүсеалзы —июнь 20. Бо хүнге чедир республикада кол-кол солуннарга чагыдылганың байдалының кандыг болганын районнар аайы-биле көөрге мындыг: Чөөн-Хемчик — «Шын» —2085, «Тувинская правда» — 219, «Тываның аныяктары» —1910; Мөңгүн-Тайга — 647; 32; 583. Бай-Тайга — 1465; 70; 1236. Барыын-Хемчик — 1332; 292; 1255. Улуг-Хем биле Чаа-Хөл районнар катай — 2290; 525; 2104. Таңды биле Чеди-Хөл районнар катай — 874; 767; 833. Кызыл район — 1070; 721; 937. Тес-Хем —1037; 170; 987. Эрзин — 1232; 111; 999. Тоджу —403; 217; 323. Бии-Хем— 579; 707; 454. Каа-Хем —574; 870; 521. Кызыл хоорай — 1285; 6056; 521. Өвүр — 1416; 95; 1028. Сүт-Хөл— 1270; 81; 1028.

Чыл төнчүзүнге чедир солуннарлыг, оң иштинде хоочун солун «Шынны» чагыдып алган силер, хүндүлүг номчукчу. Ам чагыдып алган солуннуар номчуштуг, солун болзун деп бодаар болзунарза, редакция-биле харылзажып, амыдыралыстың хүнээректиг, хөлегелиг-даа талаларындан материалдарны бисче бижиней, чуртталгавыс чурумалдарындан дириг хээлер-биле солунуусс арыннарын каастаалынар. Ынчан «Шынның» арыннары улам ажык, номчуштуг болур.

Чер-черде янзы-бүрү чылдагаанарның хараазы-биле номчукчулар «Шын» солунну чөгүүр хуусаазында чагыдып ап четтикпээнинің дугайында медээлер биске кээп турар. Акша-шалың үнмейн турганындан, чагыдып алыр черге чедери бергезиннеринден ийиги чартык чылда чагыдылгазын кылып четтикпээннер кайы хөй боор турар. Ам канчаар, неделяда беш катап үнер республикада чаңгыс улуг солунувусту — «Шынны» доктаамал номчуур деп бодаар болза, чыл төнчүзүнге чедир оола беш айда— августан декабрь айларда номчуур дизе, ол айларга чагыдылганы база хүлээп ап турар. Беш айда «Шын» солуннун чагыдылгазының өртээ — 585 рубль. Беш айларда чагыдылганы почта белдирлеринге болгаш салбырларынга июль 20-ге чедир хүлээп алыр.

Валентина САТ.

«Шын» солуннун беш айларда — август — декабрь айларда чагыдылгазының өртээ 585 рубль. Ол айларда солунну номчуур күзелдиг болзунарза, чылдырып, сонгаарладып олурбазын сүмелединис.

АҢГЫ ХЕВИРИН АЖЫГЛАП ТУРГАШ...

Барыын-Хемчик —көдээ ажыл-агыйлыг, үлетпүр бүдүрүлгелиг улуг районнарың бирээзи. Рыноктуг экономиканың берге үезин ооң ажыл-агыйларынга, үлетпүр бүдүрүлгелеринге, түүдүгга планның онаалдаларны күүседиринге эвээш эвес бергедээшкиннерни таварыштырып турар. Ооң чамдык чижектерин көрүп көрээлинер.

Көдээ ажыл-агый продукцияларының бүдүрүлгези эрткен чылын дыка кудулаан. 1991 чылдың деңнелинден тараа 2745 тонна, картофель — 106, ногаа — 37, сүт —470, дүк 34 тоннага кудулаан. 1992 чылда күрүне чагыынга кирген продукция 1991 чылдың деңнелинден картофель 360 тонна, ногаа — 55, эт — 507, сүт — 358 тоннага эвээжээн. Ниитизи-биле эрткен чылын көдээ ажыл-агыйның бүдүрүлгези 21 хуу кудулаан, районның совхозтары 36 млн. 986 мүң рубльге карылгалыг болган.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде бир кижиге онааштыр ниити продукцияны 1992 чылда 2940 рубльге бүдүрген, ол көргүзүг 1991 чылда 3054 рубль турган.

Бо чылдың беш айларының түнелинде көдээ ажыл-агыйда байдал эрткен чылдың беш айларының түнелдеринден куду болуп артышаан. Сүт 68 тоннага, эт 86 тоннага эвээжээн. Күрүне чагыынга сатканы эрткен чылга деңнеерге, сүт—61 тонна, эт—43 тонна кудулаан.

1993 чылдың июнь 1-ниң хүнүнде районның көдээ ажыл-агый кооперативтеринде болгаш «Аянгаты» совхозта 12080 баш бода, 50873 баш шээр мал, 394 хаван, 1509 чылгы бар. А 1991 чылда районның созхозтарында бода мал 13318 баш, шээр мал 73915, хаван 708, чылгы 1637 баш турган. Көдээ ажыл-агыйда бо көргүзүглернің кудулаашкыны ниити чүртта болуп турар ниитилел-политиктиг, экономиктиг саңдараашкыннарның үржүүндан, чамдык ажыл-агый удуртукчуларының эзхарысалга чогүндан. 1991 — 1992 чылда кыштаглаашкынның багай түнелдериндеn болган.

Район чагыргазы бо байдалдарны өөренип көргеш, көдээ ажыл-агыйга рынок экономиказын чедимчелиг шиитпирлеп, ону хөгжүдер дээш чамдык чүгула хемчегларни бо чылдың эгезинден эгелеп ап эгелээн. 8 совхозту эде организастап, оларның орнунга көдээ ажыл-агый кооперативтерниң болгаш арат, тараачын ажыл-агыйларының хаттыжыышкыннарын тургускан. Ооң түнелинде ам 34 көдээ ажыл-агый кооперативтери, 7 ассоциация, бир совхоз, 215 арат, тараачын ажыл-агый тургустунган. Кооперативтер, ассоциациялар, арат, тараачын ажыл-агыйлар шуптузу чогуур юридиктиг документилерни алган, тус-тус бот-башкарыып ажылдап эгелээн.

Бо хүннерде көдээ ажыл-агыйда чер ажылы хайнышкыныг чоруп турар. Тараа культураларының чажылгазы доозулган. Көдээ ажыл-агый кооперативтери, араттар кажангызындан-даа демниг, боттывынгыр, бот-башкарыып ажылдап турар. Бистің тараажыларывыс бо чылын үреттүнелдиг ажылдап болур дээрзинге бүзүрел турар бис.

Малчыннар ам чайлагларже көжүп, хой кыргылдазы, чуулдазы организастыг чоруп эгелээн.

Районнуң үлетпүр бүдүрүлгезинде планның көргүзүглерни көөрге, база өөрүнчүг эвес. «Тыва даг-дүгү» комбинат даг-дүгү бүдүрерин эрткен чылдың беш айларының деңнелинден 24888 тоннага кудуладып, бо чылдың беш айларында 19800 тонна сорттуг даг-дүгүн бүдүрген. Даг-дүгүнүң сайгарылгазы база четпес болган.

Хлеб-булочка — 94 хуу, эт болгаш ооң субпродуктулары 41, колбаса 126, чиг сүт продуктулары 25, чүк сөөртүлгези 28, пассажирлер аргыштырылгазы эрткен чылдың деңнелинге удур 50 хуу күүсеттинген.

Бо чылын 3065 дөрбелчин метр чуртталга түүүн ажыглалга киирер. Ак-Довурак хоорайга 105 квартиралыг чуртталга бажының, 834 өөренікчи өөренир школаны, чылыг трассазын болгаш өскедаа тудугларны кылыр.

Көдээ суурларда хөй тудуглар туттунуп турар. Эргин-Барлыкта 624 олуттуг школа, Дөн-Терезинде школа столоваязы, «Хемчик» каттыжыышкын 500 тонна картофель шыгжаар черни, Аянгатыга, Алдын-Булакка, Хөнделеңге таваар шаңын, нефтебаазаны, Шекпээрге дээрбени, хлеб быжырар черни, алгы-кеш эттээр цехти, Барлыкка 200 инек кирер кажаанны, фельдшер-акушер пунктузун, Кызыл-Мажалык суурга 120 орунлуг интернатты, котельнаяны болгаш өске-даа тудугларны кылыр. Ам чамдык тудугларда ажыл-иш элээн шуудап турар, а чамдыктарында акша-төгериктиң, түүүг материалдарының чедишпезиби-ле ара соксап-даа турар.

Район чагыргазы бүгү хемчегларни ап турган, ажыглалга кирер түүдүгларны бо чылын ажыглаар кылдыр ажылдарны чорудуп турар. Рынок экономиказының бо үе-чадазында таваржып түрар бергедээшкиннерден уштунуп үнери-биле үлетпүр бүдүрүлге, түүүг, транспортта чамдык ажылдарны база эде көрүп, дорт харылзаалар түүүп, ажылдың бир аңгы хевирин дилеп эгелээн бис. Ол биске чедишкиннерни бээр дээрзинге бүзүрээр бис.

Алдын-оол ООРЖАК.
Район чагыргазының орадакчызы, экономика болгаш экономиктиг реформа комитединиң даргазы.

Көдээ пекарняның ажыл-ижи

«ЭШТЕЖИЛГЕ» КҮШ-ШЫДАЛДЫГ-ЛА АПАРЗА

Дус-Даг суурнуң Торгалыг талазында кыдыкы Дожукай аттыг кудумчуның бажы үезинде өске бажыңнардан бедик көстүр, ак бажыңның ийи улуг хоолайларындан дүргек ыштың аттыгын үүүп турарын суурга келген кижи дораан эскерип каап болур. Олче чоокшулаан тудум, быжырган хлебтің амданныг чыды думчукка кээр. Ол болза биче бүдүрүлге чери — пекарня-дыр. Ооң коллективи чүгле Дус-Даг суурнуң эвес, а харын кожазы Чаа-Суурнуң чүрттакчы чонун хлеб-биле хүн бүрү хандырып турар. Чонну хлеб-биле хандырып турар ол чер барык суур-биле денге тургустунган, ынчангаш бичин-даа бол, хоочун бүдүрүлге чери боор турар. Мен маңаа ооң төөгүзүн коптарбайн, рыноктуг экономика үезинде ооң коллективинин канчаар ажылдап, чүрттап турарының дугайын чугаалап көрейн.

Биче бүдүрүлгенің коллективи ындыг-ла улуг эвес, чеди кижилиг. Аажок демниг улус. Чонну хлеб-биле үзүктел чок хандырар дээш дыка кызарлар. Пекарняның эргелекчизин Чечекмаа Монгуш дээр. Каш чыл буруңгаар ол Кызылдың салыг үчилишезинің хлеб быжырар салбырын доскаш, өскен-төрээн суурунга чаныр келгеш, анаа ажылдай берген. Өөренип турган үезинде бүдүрүлге практиказын бо пекарняга эрттирген болгаш ында ажылдап турар кижилерни шуптузун таныыр, ынчангаш кымнын-биле кайчаар чүгаалажырын, оларның аажы-чанын билир болгаш эптиг. Ооң кым-бир кижи-биле аас былаажып, маргыжып, кылыктанып турганын өске кижилер хамаанчок, кады ажылдап турар өөрү көрбээн, дыннаваан. Ол бодундан-даа, эш-өөрүнден-даа чаңгыс аай негелделиг. Удурткучу кижи бодунан кошкак негелделиг болза, өскелерден негелде кылыры берге апаар дээрзин ол коочуг эки билир.

Пекарняның ажылчыннарының амгы ажылдап турар оран-савазы мурнунда алдан чылдарга чедир суурнуң холушкак барааннар магазини турган бажың болуп турар.

— Ажылдап турар бо черивистің тар, шелүүнүң бичиизин көрүнер даан, бичии када олуруп алган, дыштанып ап болур хире байдал чок, хос чер чок. Далган хоюткан паштар, формалар салган столдар аразы-биле пат боорда эртип турган, ажылдаар мындыг бис. Чай аразында чүп, базып алган халаттарывыс хүн-даа чартыы четпес, ол-бо чүткүдүп турувуста, хирленип каар. Ону шак-шагы-биле солуп турар ындыг байдал амгы үеде кайда боор. Кыжын суг болза хөлүн эрттир дыкпыш апаар, чүте диже далганны база бо хлеб быжырар өрээлче дажып, чыып алыр бис, оон башка соок далган хүнзедир-даа хөөвес, чиг хлебти чоңга канчап черле диттип садарыл? Барып-барып, далган-тараа айтырыы берге, өртек-үнеэн талыгыр болган берге үеде аап — дээш, Чечекмаа Монгуш үези чедип, хөөй берген хоюткуну деңзите үдүр салгаш, улаштыр столдарда чыткылаан хлеб формаларынче кайы ырактан чазыг чок каир октап тура, чугаазын уламылады:

— Оон-даа дора чүве — тускай төлевилел-биле тутkан эвес, ындыг болур-даа ужуррлуг, пекарняның иштинде кудук чок. Суг чок, ону биске совхозтың суг сөөртүр машиналары кээп кудуп берип турар. Ол дээш оларга төлеп берип турар бис. Ынчалзажок суг сөөртүр ол машиналар бола үреглишкинге таваржы берген боор-дур, артык кезек тывылбастай берген болза, дыка үр үеде суг сөөртпейн баар. Ындыг таварылгада, «суг чок» деп чылдагаанчаа олуруп алыр эвес, чонну хлеб-биле хандырарын бодап, чоокку кудуктардан суглап, боттарывыс-ла шимчепир бис, үзүктел чок ажылдаар апаар бис. Дажыглап эккеп алган суунуктун шаа-биле кижилерге четчирин бодап, быжырып-ла турар бис. Ам канчаар, боттарывыс-ла булганыр-дыр бис.

Чугаазын доозуптары биле, дараазында айтырыгларны хлеб быжырыкчыларындан салдым:

— Ай санында 20-25 тонна хлебти быжырып турар-дыр силер, ап турар акша-шалыныңарның байдалы черле чүү хирел? Шыырак-ла боор аа?

— Шыырак чүве кайда боор, айда ортумаа-биле 5-6 мүң хирени кижи санынга алырдыр бис. Ол чүге чедер дээр силер — деп, улуг пекарь Маша Түлүш харыылады.

Анаа улаштыр Кара Сарыглар мынча дили:

— Чаасканы ажылдап турар мен, ургуларым — беш. Оларның идик-хеви, ижер-чиири дээш, черле кижиниң чүзү түрбэс боор, бо акша-биле чүгле хлебке ей-дур бис.

— Кочегарларның база ындыг. Бо суурда бар бүгү албан организация черлеринде ажылдап турар кочегарларның ап турар шалыныңың энне эвээжи бистин — деп, С. Доңгак чугаага кириштi.

Мында ажылдап турарлар шалыныңың эвээжинге хомудап турдулар. Ооң кол чылдагаанын тайылбырлаарга мынчыг бооп турар. Торгалыг суурнуң садыглары, пекарня база чыл эгезинде райподан аңгылангаш, эштежилге организастаанвар. Торгалыг «Эштежилгези» тускай агар санныг, даргалыг, бухгалтерлиг, юридиктиг эргелиг. Ынчангаш бүгү-ле чарыгдалдарны бодунун киирип алганы орулгазы-биле дуулаар ужуррлуг. Баштай черле чаа организастаттынып тургустунган чер болгаш бергелер тургулаан. Ооң бут-кырынга быжыгып түүүп алырынга эвээш эвес акша херек, ынчангашла пекарьларның акша-төгериин эвээжедир санаан хире. «Эштежилге» бут кырынга турун алгаш, аваа хамааржыр ажылдакчыларның акша-шалының хаяа хомудадыр деп идегел-биле редакцияже бижип чоруткан чагаамны суурнуң бот-тывынгыр артистерининг боттарының чогааткаш, ырлажып турары одуруглар-биле доозайн:

Пекарылар эрес улус,
Бергелерге тура дүшпес.
Арбын хлеб быжыгаштын,
Арат чонун аштатпастар.
Водовозтар турупторга,
Боттары-ла шимченирлер.
Хуунарын тутkулапкаш,
Кудуктарже базыптарлар.

Бюрбю СЕРЕН.
Өвүр район.

ДҮК КЫРГЫЫРЫ—ЫЯК БЕЛЕТКЕНИР АЖЫЛ-ДЫР

Дүк — үлетпүрге база бир чугула чиг эт. Ынчангаш ооң бүдүрүлгезин көөдеділери болгаш шынарын эжижидери — колхоз, совхозтарның ажыл-ижинде кол сорулга болур. Чугула ол сорулганы дүктү кыргып база ону күүнеге дужаап турар үеде шиитпирлээр эвес, ону кыштаглаашкынның эгезинден төнчүзүнге чедир, хойдан ону кыргып алыр үезинге чедир шиитпирлээр ужуррлуг.

«Ивектин сүткүрү ооң дылында» дижири дег, хойнуң дүккүрү ооң эки ажаалдазында, чемгерилгезинде. Дүк бүдүрүлгезин көөдеділери база шынарын эжижидери — түгле бедик продуктулуг уксаанын хойларын өстүрериннен хамааржыр эвес, хойнуң чемгерилгезинден, ажаалдазын шын чорудуп турарындан, дүктү кыргыырының, класстаарының база кадагалап шыгжаарының деңнелинден хөй түүлдер хамааржыр. Ынчалзажок дүк хөй, шынары эки болзун деп бодаар болзуусса, хойларның дүккүр продуктулуг уксаларынче чүткүүрүүс албан. Чижээ, нарын дүктүг хойнуң дүк бээр аргазы, оргумаа-биле алырга, бир башка онааштыр, 9,0 кг хире. Ооң ыңай хойну кыргылдага киирер өйүн ылап шын тодарадып турган, чорудары база улуг ужур-дузалыг. Дүктү чидириг чок кыргып алырынга, ону эки шынарлыг кылдыр белеткээш, күрүнеге дужаарынга бир кол түүл болза кыргылда пунктуларын үе-шаанда эки белеткээри. Ол ажылды чорударынга эргежок чугула план-хемчеглерни баш бурунгаар ажылдап кылыр, кыргыкчыларны ыяк белеткээр, графиктi тургузарда кайы малчының хою эгелеп киреринi тодарадыр, «ол коданның хою кыогыырынга белен бе, дүк хөдүрлүп, чүнгакталган бе?» дээш айтырыгларны коочуг кичээнгейлиг көөр апаар. Бо-ла бүгүнү ылаптап, тодарадып турган, дүк белеткээр сезонунуң ажылын чогуур деңнелге шын организастап болур. Электрилиг агрегаттың хачы бүрүзү быжыглаттынган эзлиг болур ужуррлуг. Кыргылданы электри-биле чорудар ажылга бир дугаарында киржип турарларны баш удур ыяк өөредір, чанчыктырар херек. Бистин хойжуларывыстың кыргыкчыларывыстың хойну дүрген кыргыырының аргазын шингээдип ап турары оожум болгаш коочуг кошкак.

Дүктүн дужуду, ооң шынары кодан хойну малчын кижиниң кыргылдага баш удур ыңамчалыг белеткен алганындан удуу-биле хамааржыр. Ол дээрге бир-ле дугаарында малдың семис, күштүг болуру, черле ынчаш кодануы кыргылдага белеткээри малчын кижиниң дорт хүлээлгези болгай. Башкы көк үезинде ол хойнуң конгуракталган санзарларын, төрүүге үезинде дүкте баглап турган дугаарларны, янзы-бүрү пес демдектерни аштап арыгдаан турар. Кыргылда шөлүнче чүгле кыргыыр үези келген, хыналда-шилилгени эрткен хойлар кирер ужуррлуг.

Амгы үеде чамдык ажыл-агыйларда хой кыргылдазын долузу-биле механизаетаар хемчеглер ыракта четпес боттанып турары хараадавчыг. Көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери, инженер-техниктиг ажылдакчылар боттарының салдарын бо айтырыгга чедирер болза эки. Эдилээр ээзи чок чүве болзу этти садыл алган хөрээ чүл? Электри күжү-биле ажылдаар агрегаттарны дериг-херекселдезин садып ап, тургузуп-ла турар, ынчалзажок оларның хөй кезин долу күчүзүг-биле ажыглаттынмайн турарының чижектери кайы хөй. Анаа тургузуп эрттирер таварылгалар бар. Чамдык пунктуларда электри хачызы-биле кыргыыр кижилер мырынай эвээш болгулаан, колдуундала хол хачылары колдап турар. Хол хачылары-биле кыргыыр кижилериң аразында школачылардан эгелээш, кымнарны чок дээр. Үен-даян байдал, мен бодаарымга, чогумна ында. Кыргыкчылар-даа хөй-ле, дүктү хээндектээн-даа турар-ла, хойну кезип-даа турар-ла. Шак мындыг байдалдарда шынарының база шын шилип кыргыырының талазы-биле айтырыг чежемейниңдаа контроль адаанга турза, ол чедир шиитпирлеттинин шыдавас. Ынчангаш хой ажылдыг совхозтар, ажыл-агыйлар дүргеп, шынарлыг кыргыырының мергежилинге хөй-даа эвес, 24-25 хире аныяктарны шилип алгаш, хүнде 70 чедир кыргыптар кылдыр өөредип алыр болза, шүүт-даа чок, олар ийи неделя дүргүзүнде 22000 чедир хойну эки шынарлыг кылдыр чүге кыргып берип болбас деп? Болур. Дүк дээрге эн үнелиг дужуут-түр, ынчангаш ону будүрүп алган, ажаан алырда шыдаар-шыдавас кижилерге үрегледіл, төтчегледіп, мал-маган балыгладып-шыймактадып турганының ажыы шүүт чок.

Кыргылда сезонун чогуур үе-шаанда чорударының чугулазын «Привольный» совхозтун (Волгоград область) дуржулгазын өөренип көргеш, ол талазы-биле ажылды Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң хойжу бригадаларына, ынчангы «О. Шынаа» салбырындан эгелеп, шенеледуржулга кылдыр чорудуп эгелээн. Ону кылырда нарын болгаш чартык нарын дүктүг хойларны бөдүүн дүктүг хойлар-биле холушкак турган коданнарындан бир-ле дугаарында ангылааш, хамааржыр коданнарынче таарыштыр тургускулаан. Бөдүүн-даа, нарын-даа дүктүг хойларны май айның төнчүзүнде, июньнун баштайгы чартында, колдуунда дүк кургаг турда, бүү-хаа кыргып кааптар чорук чоорту соксаттынган. Элекке эрте кыргыыр чорук хоралыг болгаш когаралдыг дээрзин биле берген малчыннар боттарының коданнарын кыргылдаже кажан киирерин саналдап турар аппараннар. Кургаг дүкте деңзи болгаш руво барык чок, ындыг болганда, когаралдыг болбайн канчаар. Кыргылда мурнунда баштай коданнарда өлүг дүк хөй, чайгаар төтүп чоруур дүктүг хойларны тускайлап үскеш, кыргып кааптар, а июнь ортандан соңгаар дүгү көдүрүлүп, чүнгакталып келген бөдүүн, кадыг дүктүг хойларны кыргып эгелээр. Нарын болгаш чартык нарын дүктүг хойларлыг коданнарны июль-дүк ийиги чартынындан соңгаар кыргыыр апарганывыс соонда, бир баш хойдан алыр дүк чоорту көөдеп, дүктү карылгалыг кылдыр ажаар байдалдан уштунган бис.

Биче-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район,
Берт-Даг суур.

Хоочуннуң бодалдары

ЧИИГЕЛДЕЛИГ ХӨӨР БОЛЗА

Назылап кырый-даа берген, аныяк-даа инвалид пенсионерлер «кызыл-дустай» бергеш, республика найысылалынын кончаазырак, чижеңнээн хөөрүнге сөөгүн салдырар харыы чок болуп турар. Эшөөрү, дөргүл-төрелдери аргадап турган, хөөржүдүлге чарыгдалын тып, ыракта Манган элезиннерге ядыы кыргаш, чалыы мөчээн инвалид пенсионерлерни орнукшудуп турар.

Барымдаалары: Кочетов кудумчузунуң 137 дугаар бажынынга чурттап турган, 78 харлыг пенсионер Соянов Даваа мөчүй бээрге, ооң база-ла ол хире назылыг орус аймактыг кады-кыраны ажаап, хөөржүдер арга чок болган. Оларның кайызының-даа пенсиязы эвээш турган. Ол Соянов (Соян) Даваа аныяанда Иштики херектер яамызының шугумунга ажылдап чораан, капитан дужаалдыг Бурганнай бээрге, кыргаш пенсионерни хайгаараар яамызы херекке албаан. Чоогунда чурттап турар тыва эш-өөрү хемнег алгаш, Манган элезиннерге ажааган бис. Ол-ла Кочетов кудумчузунуң 110 дугаар бажынынга чурттап турган ийиги бөлүктүң инвалиди Сергей Седен-оол майның эге хүннеринде аар аараан чок болган. Ооң база-ла хоорай хөөрүнге ажаттыгар харыы чок болганындан, ырак хоорай даштынга барып ажаады. Мындыг барымдаалары санап бижиир болза, дыка хөй болгай.

Мөчээннинің соонда ындыг «салым-чолду» маган олурар ядыы кыргаш пенсионерлер, инвалидтер хоорайда дыка хөй деп билир мен. Оларга чайлаттынмас чолунуң хүнү келири албан. Ажаап орнукшударының дугайын олар хоорай хөөрүнден кордаайн, ыракта төрээн, өскен черинче, azы хоорайдан дашкаар каладаа ажаадырын бөш удур дыннадып-даа турарлар. Ынчангаш ядыы, чегей пенсионер, инвалид хоочуннар мөчүй бээрге, оларны таарымчалыг байдалга ажаап орнукшудар түскай чиигелделиг хөөрүү ажыдарын ТР-ның Чоннун социал хандырылга яамызы бодап турар иргн бе?

Салчак САГААН-ООЛ,
Пенсионер.
Кызыл хоорай.

Янзы-бүрү медээлер

БИРГИ СЕЗОНДА

«Чедерде» бирги сезонда бичии уруглар-биле катай 100 ажыг дыштаныкчылар кадыын быжыглап, дыштанып турарлар. Чиннеңир малгаш, сугдан өске хөлге эштип, хемеге салдап, эртеп, кежээ ооң арыг агаарын тынарынга-ла, эм-дому четчип турар. Эмненіри-биле катай сула шимчээшкиннер, шимченгир оюнлар кадыкка дыка дузалыг. Ынчангаш курортта болуп турар янзы-бүрү маргылдаа, оюннарга кыргаш, чалыы дивейн, бо-ла киржи бээр-дир бис. Хол бөмбүү, лапту, шашки, даалы, шыдыраа оюннары кежээнин-не болуп турар. Курорттуң культура-массалыг ажылын харыылаар Т. С. Ензак дыштаныкчыларны чалгааратпазын кызар. Аныяктарга кежээлерни, улуг улуска эмчиниң беседазын эрттирер, сонуш кинолар-ны-ла көргүзер.

Курорттуң кол эмчизи Д. М. Кара-Сал дыштаныкчыларның эки дыштанып, эмненип алырынга улуг кичээнгейин салып турар. Дыштаныкчыларның талазындан хомудалдар чок. Ылаңгыя чем талазы-биле дыштаныкчылар, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржиичилери өөрүп четтиргенин илередип турдулар. Шынап-ла, эмнедип турган улуска кол чүүл —эки чемненіри болгай. Столоваяның поварлары Зинаида Даны, Клара Ховалыг, Лидия Чапчын, Алимаа Шырып, Вера Никитична, Галина Бакулина олар эки ажылдап турарлар.

Татьяна ОНДАР.

ААЛДАП КЕЛГЕН

Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Тензин Гяцонуң шажын талазы-биле төлээзи ыдыктыг башкы Джампе Тинмэй лама бо хүннерде Тыва Республикада моорлап келген. 1993 чылдың апрельде Тибеттин Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама ону Россияда бодунуң бүрүн эргелиг төлээзи кылдыр чорутkан.

Ыдыктыг башкы Джампе Тинмэй 1962 чылда Мурнуу Индияга тибет десконнеринің лагеринге төрүттүнген. Элээди үезиниден-не ол Варанси хоорайга шажын институдунга өөренип турган. Анаа 7 чыл иштинде буддизмниң философиязын, Мадьямика, Абхисамаяланкара, Парамитаяна деп шажын эртемнерин, оларныңбиле кады амгы политология, делегей төөгүзү деп эртемнерни, англи дылды өөренген. Ол өөредилге черин дооскан соонда, 1985 чылда Чаа Зеланд-дында Окленда хоорайже Дорже Чанг институдунче— Махаяннаның ёзу-чаңчылдарын камгалаар тоонче очулдурукчу боор чорупкан. Анаа ол башкызы Гегие Нгаван Даргьяның салдары-биле баштайгы шажычы сагыл четтирген. 1987 чылда Индияга Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Тензин Гяцога ёзулуг лама болуру-биле сагыл четтирткен. Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама-биле амы-хүүзүнүн ужуражылгазының үезинде ооң шавызы болур чөпшээрелди алган. Анаа үш чыл иштинде Джампе Тинмэй Чырыткылыг 14-кү Далай-Ламаның хайгааралының адаанга Памор Римпочеинің удуртулгазы-биле билинип бедидип өөренген. 1994 чылда лама Джампе Тинмэй Гегие эртем чадазын (буддист-философиязын профессору) камгалап Сэра-Мэй хүрээзинге экзамен дужаар.

Чырыткылыг 14-кү Далай-Ламаның шажын талазы-биле төлээзи апарган Джампе Тинмэй үргүлчү Москвага чурттаар. Ол Россияның будда чүдүлгелиг чонунга болгаш өске-даа Барыын-чүктүң чурттарынга буддизмниң өөредиин суртаалдап, сагыш-сеткил талазы-биле бүрүн детkимчеин бээр. Сөөлүнде барып Москва хоорайга тибет культураның төвүн тургузар деп ол планнап турар.

Май 20-30 хүннеринде хүндүлүг лама Джампе Тинмэй Санкт-Петербург хоорайда буддизм төвүнүң ажыл-чорудулгазы-биле таныжып чораан.

Амгы хүннерде ол Тыва Республиканың шажын ниитилелдериниң ажыл-чорудулгазы-биле таныжып, оларга будда философиязын эге билиглерин берип, моон соңгаар Тыва Республикага будда культураның сайзыралынга үнелиг сүмелерин берип турар. Ол түүлге Кызылга эвес, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Эрзин, Тес-Хем, Тоджу районнарга чедип, чонга ажы-буянын чедирер.

Борис ОНДАР.

СУГ ЧОК АРТЫВЫС

Бо чылын өг-бүле бүрүзү 300 килограммдан эвээш эвес тараа өстүрер дугайында Тыва Республиканың Чазаа шиитпир хүлээп алды. Тываның Президентизинин-даа бодалы ол. Ону чон деткип турар дээрзинге бүзүрээр мен. Шынап-ла харын, рыноктун аарышкылыг тевинге удур канчаар ажылдап, чурттаза өкил дер айтыыр биспин кижи бүрүзүн дүүредип турар. Бо эң чугула айтырыг. Чер кырында бүгү дириг амытан хүнүнүң, чериин, сугунун ачы-авыралында дириг амыдыран-чурттаар кылдыр чаяаттынган. Ындыг болганда, сут чокта канчап чурттаарыл? Дириг амытаннар онгап-суксааш, тарып олурткан үнүштер болгаш чайгаар үнген оът-сигендаа кадып, кургап каар ыйнаан.

Чүгле мээн эвес, бүгү чадаанажыларның хөрээн өйген айтырыгны борта бижиир бодаан кижи мен, Херектің ужуру мындыг. Бо чылдың май 17-де улус депутаттарының Чадаана хоорай Совединиң ээлчеглиг хуралы болду. «Хыналда шагы» дээр хуралды доктаамал эрттирип турар чүве. Районнуң болгаш Чадаана хоорайның организация, албан черлериниң удуртукчулары ол хуралга киришкен. Чадаана хоорайның чонунуң огород, ногаа, картофель, тараа суггарар сууп бадырар талазы-биле чугаа ол хуралга чидиндиби-ле турган. Айтырыг ыкылыг 14-кү Далай-Ламаның хайгааралының адаанга Памор Римпочеинің удуртулгазы-биле билинип бедидип өөренген. 1994 чылда лама Джампе Тинмэй Гегие эртем чадазын (буддист-философиязын профессору) камгалап Сэра-Мэй хүрээзинге экзамен дужаар.

Чырыткылыг 14-кү Далай-Ламаның шажын талазы-биле төлээзи апарган Джампе Тинмэй үргүлчү Москвага чурттаар. Ол Россияның будда чүдүлгелиг чонунга болгаш өске-даа Барыын-чүктүң чурттарынга буддизмниң өөредиин суртаалдап, сагыш-сеткил талазы-биле бүрүн детkимчеин бээр. Сөөлүнде барып Москва хоорайга тибет культураның төвүн тургузар деп ол планнап турар.

Май 20-30 хүннеринде хүндүлүг лама Джампе Тинмэй Санкт-Петербург хоорайда буддизм төвүнүң ажыл-чорудулгазы-биле таныжып чораан.

Амгы хүннерде ол Тыва Республиканың шажын ниитилелдериниң ажыл-чорудулгазы-биле таныжып, оларга будда философиязын эге билиглерин берип, моон соңгаар Тыва Республикага будда культураның сайзыралынга үнелиг сүмелерин берип турар. Ол түүлге Кызылга эвес, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Эрзин, Тес-Хем, Тоджу районнарга чедип, чонга ажы-буянын чедирер.

Борис ОНДАР.

СУГ ЧОК АРТЫВЫС

Бо чылын өг-бүле бүрүзү 300 килограммдан эвээш эвес тараа өстүрер дугайында Тыва Республиканың Чазаа шиитпир хүлээп алды. Тываның Президентизинин-даа бодалы ол. Ону чон деткип турар дээрзинге бүзүрээр мен. Шынап-ла харын, рыноктун аарышкылыг тевинге удур канчаар ажылдап, чурттаза өкил дер айтыыр биспин кижи бүрүзүн дүүредип турар. Бо эң чугула айтырыг. Чер кырында бүгү дириг амытан хүнүнүң, чериин, сугунун ачы-авыралында дириг амыдыран-чурттаар кылдыр чаяаттынган. Ындыг болганда, сут чокта канчап чурттаарыл? Дириг амытаннар онгап-суксааш, тарып олурткан үнүштер болгаш чайгаар үнген оът-сигендаа кадып, кургап каар ыйнаан.

Чүгле мээн эвес, бүгү чадаанажыларның хөрээн өйген айтырыгны борта бижиир бодаан кижи мен, Херектің ужуру мындыг. Бо чылдың май 17-де улус депутаттарының Чадаана хоорай Совединиң ээлчеглиг хуралы болду. «Хыналда шагы» дээр хуралды доктаамал эрттирип турар чүве. Районнуң болгаш Чадаана хоорайның организация, албан черлериниң удуртукчулары ол хуралга киришкен. Чадаана хоорайның чонунуң огород, ногаа, картофель, тараа суггарар сууп бадырар талазы-биле чугаа ол хуралга чидиндиби-ле турган. Айтырыг

Дмиспей ООРЖАК,
Чадаана хоорай Совединиң улус депутаты.

БИСТИҢ-БИЛЕ КАДЫ АЖЫЛДАҢАР

Республиканың чурттакчы чонун ногаа, кат-чимис болгаш өске-даа аъш-чем продуктулары-биле немей хандырар сорулга-биле Тыванын аъш-чем белеткээр үлетпүр бүдүрүлге каттыжышкынын 1991 чылдың февраль 18-те Көдээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязының санаалдап киргени-биле, Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы-биле түргускан.

Ылангыя чимистиг үнүштерниң каттары бисте өскейн турары болгаш ону болбаазырадып кылбайн турарывыс — ук каттыжышкынны түргускавының кол чылдааганы болур. Бүдүрүлге каттыжышкынының структурازын көөр болза, мындыг байдалдыг: оон төвү — Кызылда, бараан мөөннээр баазазы — Абаканда, а Ставрополь, Краснодар крайларда каттыжышкынның салбырлары бар, азы оларны моон соңгаар кады ажылдаар бүдүрүлгелер деп адаар бис. Баштайгы үеде каттыжышкынның төвүн чүге-ле чүве ийик, Абаканга кылып каан турган. Ынчан кээп турган аъш-чем продуктуларының чамдыызы өскээр чоруп турганы чугаажок. Көдээ ажылагый министерствозунуң шинтпири-биле каттыжышкынның төвүн 1992 чылдың ноябрь 10-дан эгелеп пайысылада эккелгени бо.

Амгы үеде Ставрополь крайда бистиң кады ажылдап турарывыс үш бүдүрүлге бар, ында Новоалександровск хоорайда «Кубань», «Новый маяк» совхозта «Новоселицкое» база «Надежда» деп бүдүрүлгелер ажылдап турар. Бүдүрүлгелериң баштайгызы — «Кубаньның» кол угланышкыны — чимис болгаш ногаа аймаан болбаазырадыры, кат-чимистен кылган янзы-бүрү компоттар, джемнер, повидлолар, чулуктан суксунар, кургадып каан фруктулар, ногаадан кылган консервалар, соктар бүдүрүп үндүрүп турар болгаш сезону кээрге чаа дүжүттүң кат-чимизин республикаже чорудар. Кады ажылдап турарывыс «Кубань» бүдүрүлгениң продукция болбаазырадыр, ону үр хуусаалыг шытжаар киллыр автоматчыткан шугумунуң тудуу амгы үеде дооступ турар. Келир үеде бо бүдүрүлге кат-чимистен бичии чаштарга таарыжыр янзы-бүрү продукцияны бүдүрүп эгелээр. «Кубаньның» бүдүрүлге күчүзүнүң дөрттүң бир кезии ажылдаадаа турар болза, эрткен бир чыл иштинде республикаже 100 млн. хире рубльдің аъш-чемни чоруткан. Оон ажылын бистим төлээвис, чангыс черчурттувус Виктор Гурьевич Бессонов билдилиг удуртуп турар.

Кады ажылдаарывыс база бир улуг эвес бүдүрүлге — «Новоселицкий». Ында кат-чимистен консервалар бүдүрүп турар. «Новый маяктың» — шил савалыг продукцияны сөөртүрүнге эптиг ыяш хаар-жактарны кылыр. Ниитизи-биле мындыг. Ынчаарга ставрополчулар-биле кады ажылдажылгавыс үстүнде адаанын чүгле кат-чимис-биле кызыгаарлаттынмас, кады ажылдаар бүдүрүлгелериң четкизин калбартып, Новоалександровск районга хендир үзүкылыр, Краснодар крайның Новопокровск суурга чигир бүдүрер черни көөр, түргүзар дугайында айтырыгны дугуржуп турар.

Грузин шай айтырыы (тывалар тыва шай дижир болгай бис) амгы үеде нарын бооп турар. «Краснодар чай» акционер шинтилел Россияда кара чангыс шай бүдүрүкчүзү бооп турар, ынчангаш оларның бисте салып турар негелдези канчаар-даа аажок улуг, ынчалзажок эптиг чүгаалажыышкыннарны кылып турган, чангыс аай түңнелге келир боор бис деп идеген турар бис.

Каттыжышкынның сорулгазы чүгле Ставрополь, Краснодар крайлар-биле харылзажып ажылдаар эвес, болдуустүң республикавыста бар курлавырларны чөп ажыглаары. Ол сорулга-биле Сукпак көдээ Совединиң девискээринде «Рассвет» совхозтуң баазазынга ногаа болбаазырадып, кат-чимис хандылары болбаазырадып, чара кударын кээп турар продукциядан кылыр деп планнап турар бис. Бодап турарывыс бо үүл болуп, амыдыралга боттаны бээр болза, транспорт чарыгдалы кызырлып, садып турар продукцияның өртээ чиигээр ужурлуг.

Кады ажылдап турарывыс крайлар-биле ажыл-херекчи харылзааларывысты моон-даа соңгаар калбарттышаан, болдуустүң материал-техниктиг баазазысты быжыглаар ужурлуг бис. Бо чылдың төнчүзүнге чедир фрукт шыгжамырының тудуун доозар болгаш өске-даа чүгула хемчегларни ап чорудар апаар бис.

Бүдүрүлге каттыжышкының Кызылга үүгле филиал турда баштайгы үеде гостиницага ийи кабинетке сыңмарлажып ажылдап турган бис. Бир чүк, ийи чиик машиналыг, складтар шуут чок турган болза, амгы үеде боттарывыс тускай баазалыг, гараж, конторалыг, бир аная, ийи автомагазиниг апарган бис. Аар чиик транспорт парыгы калбарып турар.

Районнар төптеринде 6 совхозтарда 25, арат болгаш фермер ажыл-агыйларында, биче бүдүрүлгелерде 15 хире магазиннерни хандырып турар бис. Бистен кээп турар ажылчем бараанналарының амгы байдалдарда бир онзагай үүлү— продукцияның өртээниң күрүне садыындан база хереглекчилер интилелдериниде өртектерде чиик бооп турарында. Чижээ, бисте ол-ла сигареталың өртээ 55 рубль болза, күрүне садыында ону 110 рубль-биле садып турар, бир тушёнканы бисте 350 рубль болзэ, өске черлерде 550-600-ке садып турар болгай. Ынчангаш хоорайның төп базаазының девискээринде «Белек» деп магазинивисте бараанналрның ассортиментизи, шыары-даа багай эвес, садып алыкчыларның ында өртек чиик джизи турары чөп.

«Кат-чимис болбаазырадыр бүдүрүлгелерни республика иштинге чоп кылып болбазыл?» деп айтырыгны чамдык улус бистен салып турар. Ол айтырыгны каттыжышкынның удуртулгазы, специалистери бодап, санаашкыннарны чорудуп турган. Оон түңнел кандыг болганыл? Чүвениң ужуру үүл дээрге, ол херек кырында болдунмас, санаашкыннарының түңнели-биле алырга, экономика талазы-биле бисте каражалыг боор чорду. Бирээде, болбаазырадылгага кирер ужурлуг чимистер —вишня, слива, черешня, алыча ырак черге улуг хемчээл-биле сөөртүнмес. Ийиде, оларны болбаазырадырда чиик өртектиг чигир ыяап-ла херек апаар. Үште, белеп болган продукцияны савалаар апаар болгай, шил сава херек. Дөрттө, болбаазырадыр дээш ону республикаже сөөртүр болзувусса, оон бот-үнези ийи катап өзер. Каттышкан бүдүрүлгелеривистиң чанында чигир, шил савалар кылып үндүрүп турар черлер бар, эки шыныарлыг продукция бүдүрериниге белен чиг эт— кат-чимис аймаа база ында.

Ставрополчулар-биле бистер Тыва Республиканың Чазааның болгаш крайның чагыргазының экономиктиг кады ажылдажылганы сайзырадыр хемчеглер талазы-биле бистиң Президентивис Ш. Д. Ооржак-биле Ставрополь крайның чатырыкчызы Кузнецовтуң ужуражылга үезинде дугуржулгазынга үндезилээш ажылдап турар бис. Крайның удуртулгазының талазындан экономиктиг кады ажылдажылганы бот-боттарынга ажыктыг, сонуургаллыг кылдыр, бүдүрген продукцияны денге үлежир, өнчү талазы-биле Россия Федерациязының хоойлу-дүрүмнеринге даяныр деп үүлү бистерге оиза чугула боол турар.

Каттыжышкынның бараан саарылгазы өзүп турар. Филиалдың бараан саарылгазы 1992 чылда 20 млн. рубль турган болза, ам үүгле чаңгыс айның 35-40 млн. рубль чедип турар. Бистиң каттыжышкын колдуунда көдээниң чурттакчыларын чиик өртектиг аъш-чем аймаа-биле хандырар чүве болганда, колхоз, совхозтар удуртукчулары, көдээ ажыл-агый эргелелдери бистерния-биле харылзаа тудуп, демниг ажылдаары күзенчиг. Оон-биле кады ажылагыйларның улуг бухгалтерлери, удуртукчулар-даа чамдык таварылгаларда кымга өрелиин, кымдан алырын отчеттардан, айның анализинден шүүп көрүп олурбас-тыр бис. Оон уламындан биске төлээр ужурлуг өреник районнар аайы-биле тургустунуп келгенин ам көрүп көрээлиннер. Бай-Тайга район 1,9 млн. рубль, Барыын-Хемчик —650 муң, Чөөл-Хемчик —700 муң, Эрзин — 1 млн., Тес-Хем — 870 муң рубль дээш баар-дыр.

Ийе, рыноктуг экономиканың бо берге үезинде акшатөгөрик талазы-биле байдал ажыл-агыйларда кончуг нарын, ынчалзажок аъш-чем аймаан алырда, санаашкыннарны черле кылып турган, боттарының байдалының хиреазиниге алыры чугула боол турар-дыр.

Каттыжышкынның келир үезин улуг, улам сайзыраар, хөгжүүр адыр-дыр, оон келир үезин мурнунда, ынчангаш көдээ, черлерде удуртукчулар бистиң-биле кады ажылдаарының чугулазын черле бодаар болза эки.

Дамдын КАРА-САЛ.
Тыванын аъш-чем белеткээр үлетпүр каттыжышкынының чиңгине директорунуң бирги оралакчызы.

Алдан-маадырларның тура халыышкынының 110 чылынга

НАЦИОНАЛ-ХОСТАЛГАЛЫГ ШИМЧЭЭШКИННИҢ ТУДУШ КЕЗЭЭ

Чонуң национал-хосталгалыг демисели кажан ол улусту дарлап, мөлчүп эгелээн үеден соңгаар кыптыгары бүгүдеге эки билдингир болгай. Ол демисел үе-үелерде ажытталчак азы шуут-ла ажык болгаш чепсектиг мисилдежишкин хевирлиг кылдыр илерип турар. Кандыгдаа национал-хосталгалыг демисел үзүн азы кыска хуусаалыындан хамаарылга чокка бодуу төөгүлүг, бүдүшшыкарлыг, онзагай болгаш дурум ёзугаар байдалдарлыг болур. Тываның чонунуң национал-хосталгалыг шимчээшкиниин төөгүзүн тудуш, чаңгыс аай кылдыр сайгарып көөр болза, үстүнде түңнел тыва улустуң чижээ-биле бадыткаттынар дээрзинге бүзүрээр мен.

Эрткен үениң болуушкуннарын, оларның эң чидиг үечадаларын шын көргүзер дээш хөй үүлдерни кылган бистиң эртемденнеривистиң улуг ажылын бедин-биле үнелеп көөр херек. Амыр-Санаанын, Алдан-маадырларының тура халыышкыннарының дугайында, а ол ышкаш 1911-1912, 1919-1921 чылларда болуушкуннарның дугайында амгы үеде эки билир бис. Ынчалзажок үстүнде бүгү болуушкуннарны аная-ла каттыштырар болза, национал-хосталгалыг шимчээшкиниң чаңгыс аай будун көргүзүүн ылаптыг толаргайлаң шыдавас дээрзин демдеглээр болдаан мен. Ынчангаш кажан Тыва төөгүзүн номчуурга, тыва улустуң күрүнези болу аная-ла тыптып келген ышкаш сагындырардыр. Үүге дээрге күрүне дугайында идея ол үениң мурнакы кижилериниң медерелинге тыптып келгениниде ооң боттандырарынга чедир чылдагааварны, харылзааны, түңнелдерни ылаптыг толаргайлаваан деп бодаар мен.

База бир мындыг айтырыгже кичээнгейни угландырар бодаан мен. Тыва улустуң мооң мурнунда национал-хосталгалыг демиселиниң характери бистиң эртемденнеривистиң шинчилелдериниде чедир көргүстүнмээн хевирлиг, Бо үүгүла айтырыгта хамаарыштыр бирги черде үргүлчүле аңгы демиселии айтып турар. Аңгы демиселиниң турганын болгаш барын бичиидаа казывайн, мынчаар демдеглээри үүлдүг болгу дег: Революция мурнунда Тывага аңгы демиселиниң ужур-дузазын илдеп-не эмин эрттир хөөредиткен. 1919-1921 чылларда болуушкуннарның үе-чадазында безин тыва ниитилелге аңгы талаазы-биле толаргай ылгалышкын турганын ылаптыг бадыткаан бадыткаан барымдаазы бар. Ол үеде национал бот-медерел өзүлдезиниң боттуу-биле болдунгакын, чаңгыс аай ниити Төрээн чурт дээш сагышсеткилдің тываларның медерелинге одунганын, оон чырыткылыг келир үези дээш демисежир күзелиниң тыптып келгенин Алдан-маадырларның тура халыышкыны херечилеп турар. Демиселче оларны сорук киргеннен Алдан-маадырларның хосталгалыг идеялары, күзелдери тываларның ынчаарда сагышсеткилин илергейлеп, он-он; чүс-чүс чылдар дургузунда тыва улустуң хамаарыштас чорукче чүткүлүн уламчылаары — Алдан-маадырларның шак ынчаар-алдаржааның база бир боттуг чылдагаавы-дыр. Кажан Тыва күрүкези суверенитетке үндезилеп тургустунуп турар үеде Алдан-маадырларның хосталгаже, хамаарышпас чорукче чүткүлү бодунуң ужур-дузазын бистиң амгы бо хүннерависте база чидирбээн деп демдеглээри черле үүлдүг болур.

Тываларның национал психологиязының шинчилекчилери анализ кылырынга Алдан-маадырларның шак ынчаар алдаржааны байлак материалды берип болур деп бодаар мен. Ол болуушкуннуң биргээр чугаалаарга, Алдан-маадырларның эрес-дидим тура халыышкыны болгаш чүс он чыл дургузунда ук тура халыышкынны тываларның бо хире хүндүткел болгаш чоргаарал-биле көрүп турары тыва улустуң национал сагыш-сеткилинин, чоргааралынын болгаш онзагай байдалдарының тодаргай көргүзүү болур. Тыва улустуң чаагай хөй үүлдери шак ында мөөнеттинген. Бо нарын айтырыг амга дээр чедир шинчилеттинмээни хомуданчыг-дыр.

Алдан-маадырларның тура халыышкынының база бир мындыг онзагай байдалы кижиниң кичээнгейин хаара тудуп келир-дир. 1883-1884 чылларда Алдан-маадырларның тура халыышкыны ниити национал күрүнезин тургузуп алыр дээш тыва улустуң шимчээшкиниң онза чадазы, ук шимчээшкиниң организациялыг эгезиниң үе-чадазы бол-ган. Бо дугайында тура халыышкын киржикчилериниң составы тодаргай херечилеп турар: тура халыышкынның киржикчилери Тываның янзы-бүрү районнарын ынчаарда төлээлеп турган. Хосталга, хамаарышпас чорук дээш демиселдиң ынчаарда, чоокку болгаш эвес сорулгалары «Алдан-маадырлар демиселиниң үезинде чоорту» тодаргайлаттынган. Тараачыннарның күчүлүг үймээннеринге Цинь империязы силгидип турган таарымчалыг үе-биле Алдан-маадырлар демиселиниң үези капсыржы бергени база үлүг ужур-дузалыг болган. Оларның тура халыышкыны бодунуң чыл чыгам узун үеде үргүлүүлээни-биле болгаш ук тура халыышкынны чонуң деткээни-биле өске тура халыышкындан ылгалдыг болуп турар. Ол байдалдарда Алдан-маадырларның тура халыышкынын национал-хосталгалыг шимчээшкиниң онзагай кезээ, үе-чадазы кылдыр тодаргайлаар арганы берип турар.

Алдан-маадырларның тура халыышкынының 110 чылын байырлаавышаан, ооң киржикчилериниң чырыткылыг тураскаалын сактып, оларның тура халыышкыны тыва улустуң төөгүзүнде онза черни эзлеп турарын демдеглеп турар бис. Алдан-маадырларның дүржүлгазы биске улуг үнелиг кичээндиргени берип турар: национал эрге-ажыктарны хандыраарына бүгү чоннуң сырый каттыжышкыны, чаңгыс эки чогуур чедишкинин бээр, чаагай үре-түнелдерлиг болуп. Ындыг байдал демократияның болгаш саваал-овалдарның, үзел-бодалдарның хөй хевирлиг болурунуң ужур-дузазын кудулаттайн турар. Идеяларның болгаш үзел-бодалдарның хөй хевирлиг болгаш шын дүүштүүлүгээн чокка ниитилел хөгжүлдезин шашкын чоруп шыдавас ийик. Чаңгыс аай, үүгле чаңгыс идеологиялыг күрүне болгаш ниитилел кандыг чүвеге кедизиниде бөрүп бодуп, чоннуң чедиреги ам эки билир бис: ындыг чаңгыс идеологиялыг чорук дүшкен Совет Эвилелин болгаш Россияны чаңгыс черге таптаашкынга, сулараашкынга чедирген болгай. Партия программаларын ёзугаар хоозун болгаш даштындан чаап көргүскен чаңгыс эп база чаңгыс аай үзел-бодал дээр билишкинни шын өскербейн барып болбас ужурлуг бис.

Ынчаарга бодунуң чоннуга ынакшылдың сагыш-сеткили, хосталгаже чүткүлдүн сагыш-сеткили, Төрээн чурту дээш чоргаарлдың сагыш-сеткили кезээде ындыктыг болур. Ындыг сагыш-сеткилде багай чүү-даа чок. Ол чаагай болгаш ындыктыг сагыш-сеткилге даянмышаан, ниитилелдиң социал-экономиктиг бызыг туруштуг хөгжүлдезин чедип ап болуур бис.

Бо бүгү үүлдер дугайында үлам хандыр өөренип, бодап көөр, чогуур, шын түңнелди кылырын XIX үс чылдың 80 чылдарының төөгүлүг болуушкуннарының — Алдан-маадырларның өлүм чок тура халыышкынының дүржүлгазы биске сагындырып турар.

Владимир БАГАЙ-ООЛ.
Тыва Республиканың улус депутады.

КЫЗЫГААР ЧУРУМУН ШЫҢГЫЫРАДЫР

Даштыкы чурттар-биле, бирги эвлчегде кожавыс Моол-биле, Тыва Республиканың садыг-экономиктиг, культура болгаш спорт харылзаалары сөөлгү үеде калбарганын республиканың калбак хөй-ниитизи үүлдүгүзүүшкүн-биле уткаан. Ынчалзажок кызыгаар чурумун үрээр, харын күрүне кызыгаарын өттүр мал оорлаар үүлгедиишкиннериң сөөлгү чылларда көвүдээни ылаңгыя Тес-Хем, Өвүр, Эрзин, Монгун-Тайга районнарының чурттакчыларының сеткил дүвүрээшкинин болдуруп турар. Кызыгаар чурумун шыңгыырадыр талазы-биле кандыг хемчеглериң алдынып турарын тайылбырлап бээрин Тыва Республиканың Аймыл чок чорук министерствозунуң хөй-ниити-биле харылзаа тудар бөлүүнүң харысалгалыг ажылдакчызы Маадыр-оол Тумен-оолович МОНГУШТАН журналист Алексей ДУГЕРЖАА дилээн.

Айтырыг. Россия Федерациязының кызыгаарының тыва-моол участогуна сөөлгү үеде кызыгаар чурумун каржызы-биле хажыдып, күрүне кызыгаарын өттүр мал-маган оорлап, материалдыг үнелиг болгаш улуг өртектиг үүлдерни чажыдыбиле эрттирип турар. Ынчаарга кызыгаар айтырыы айыыл чок чорук органнарының эрге-хүлээлгезинге дорту-биле хамааржыр деп билип турар кижи мен. Кызыгаар чурумун шыңгыырадыр талазы-биле кандыг тодаргай хемчеглер алдынын турарыл, эрге-чагырга органнары кандыг докторааларны хүлээп алганыл, ук докторааллар амыдыралга чогум канчаар күүсеттиннип турарыл?

Харыы. Республиканың эрге-чагырга болгаш эргелеп башкарылга органнары кызыгаарда байдалдың айтырыгларынче, кызыгаар үрээшкиннерни баш бурүңгаар болдурбас хемчеглериң дээштиин бедиериниче улуг кичээнгейни угландырып турар. Чижээ, «Күрүне кызыгаарын хамаатыларының эртерин чурумчудар болгаш чоннуң хереглел бараанналрын кызыгаар өттүр үндүрерин таарыштырар талазы-биле хемчеглер дугайында» 1990 чылдың август 22-де № 147, «Күрүне кызыгаарының чурумун быжыглаар талазы-биле хемчеглер дугайында» 1992 чылдың июль 20-де № 71, «Күрүне кызыгаарының чурумун болгаш Тыва Республиканың кызыгаар чоогунда районнарынга эрге-чурумну быжыглаар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» 1993 чылдың март 5-те доктааллары Тыва Республиканың Чазаа, «Күрүне кызыгаарын болгаш ооң чурумун үрээни дээш хамаатыларга онаар административтиг харысалганы күштелдирер дугайында» доктаалды Тыва Республиканың Дээди Совединиң 1992 чылдың сентябрь 26-да хүлээп алган.

Айтырыг. Тыва Республиканың хоойлужудулга болгаш күүсекчи дээди эрге-чагырга органнарының кызыгаар быжыглаар дугайында хүлээп алган ол доктаалдары чогум канчаар күүсеттиннип турарыл, республиканың айыыл чок чорук органнарының талазындан кандыг тодаргай хемчеглер алдынганыл?

Харыы. Тываның эрге-чагырга болгаш эргелеп башкарылга органнарының, кызыгаар шериглериниң, а ол ышкаш Моолдуң Убса-Нур аймааның төлээлекчилериниң каттышкан өөрүлел хуралын республиканың Айыыл чок чорук министерствозунуң дорт киржилгези-биле ТР-ниң Президентизиниң Администрациязы 1992 чылдың июньда Кызыл хоорайга организастан эрттирген. «Кызыгаарда байдалды экижидер талазы-биле ап чорудуп келген болгаш моон соңгаар-даа ап чорудар хемчеглер дугайында» айтырыгны аная чугаалажып көргеш, организастыг, административтиг, дүрген истеп хынаар база баш бурүңгаар чорудар профилактиктиг хемчеглерни ажылдап кылган.

Айтырыг. Хемчеглер алдынып келген-даа болза, кызыгаар чурумунуң үрээшкиниери Россияның тыва участогунда кызыгаарында сөөлгү үеде үүгле эвээжевээн эвес, харын улам көвүдеп турар байдал чоогунда чурттакчыларының сеткил дүвүрээшкинин болдуруп турар...

Харыы. Ындыг харыг: хемчеглер алдынын келген-даа болза, кызыгаарның ол участогунда байдал экиживейн турар. Социал-политиктиг амыдыралда өскерилгелер, чоннуң амыдырал деңнелиниң сөөлгү чылларда кудулааны, рынок экономиказыче шилчиринің янзы-бүрү бергедээшкиннери кызыгаарда байдалга таарымча чок салдарны чедиргенин хамыктың мурнунда демдеглээр херек. Сагылга-чурумнуң ниити улараанны, харысалганың чавызааны, кызыгаар дугайында хоойлужудулганы хамаатыларның чедир медереп угаваанны кызыгаарда байдалга база багай салдарны чедирип турар.

Кызыгаарда дүшкүүрлүг байдалдың чавырылбайн, харын сөөлгү үеде улам күштелип турарын дарааның фактылар херечилеп турар. Чижээ, Россияның күрүне кызыгаарының тыва-моол участогуна 1992 чылдың дургузунда кызыгаар чурумун үрээни дээш Моолдуң 174, Россияның—78 хамаатылары тутторган. Бо чылдың үүгле баштайгы кварталында безин ол саанар тус-тузунга хамаарыштыр 87 болгаш 40 болган. Кызыгаар чурумун ол кижилериң үреп турганынын сорулгалары болгаш чылдагаанары база илдеп-не өскерлип турар апарган. Мурнуку чылдарда кызыгаар чурумун үрээниниң сорулгалары колдуунда ажыл-агый, амыдырал болгаш читкен мал-маган сураглаар хевирлиг турган. Ынчаарга 1990 чылдан соңгаар контрабанда хевирлиг болу берген, тодаргайлаарга, бараанналры болгаш өске-даа үүлдерни чажыды-биле кызыгаарны эрттирер сорулгалыг болуп турар. 1991 чылда контроль-эрттирилге пунктуларына 53203 рубльдің үүлдерни чажыды-биле эрттирер дээш оралдажышкыннарны, а 1992 чылда —801442 рубльдің янзы-бүрү бараанналрын, өске-даа үүлдерни чажыды-биле кызыгаар эрттирер дээш хөделишкиннерни илереткен. Тыва Республиканың Айыыл чок чорук министерствозунуң Өвүр, Тес-Хем, Эрзин район салбырларының ажылдакчылары 1992 чылда серемчилелдиг болуп, бараанналрны контрабанда ёзузу-биле кызыгаар эрттирер дээш 15 таварылгаларны илереткен.

Айтырыг. Хавырткан бараанналрның болгаш өске-даа үүлдериниң өртээн кайнаар киирип турарыл, ол акша-хөрөнгилериниң чамдызын кызыгаар чоогунда районнарының хереглелинче угландырып турар бе?

Харыы. Ийе, угландырып турар. Чижээ, хавырткан бараанналрның азы оларның өртээниң чамдызын кызыгаар чоогунда районнарның чонунуң социал камгалал киллистеринге дамчыдын бээрин Тыва Республиканың Айыыл чок чорук министерствозу ам эгелей берген. Ук акша-хөрөнгилерни ол районнарда эвээш хандырылгалыг кижилерниң хереглелдеринге, оларны материал талазы-биле деткиннинге ажылган турар. Бо талазы-биле таарымчалыг дүржулганы бистиң министерстволуң Өвүр болгаш Тес-Хем районнар салбырлары чедип алган.

Айтырыг. Хоойлу дээрге хоойлу-ла болгай. Ону үрээн кижиге харысалганы онаар апаар. Кызыгаар дугайында хоойлу база бар. Хоойлу үреп, кызыгаар чурумун хажыткан кижилерге хамаарыштыр кеземче херээн оттуруп турар бе?

Харыы. Ийе, кызыгаар чурумун каржызы-биле үрээн кижилерге хамаарыштыр кеземче херектерин оттурган. Чижээ, кем-херек үүлгедир, ылаңгыя мал оорлаар, бараанналрны чажыды-биле кызыгаар эрттирер, чижен садыглаашкын кылыр дээн кижилерге хамаарыштыр 7 кеземче херектерин Россия Федерациязының Кеземче кодекизиниң 78, 83 үүлдери-биле 23 кижиге удур оттурган.

Айтырыг. Бо айтырыгта хамаарыштыр тодаргай чижектер дугайында чугаалап бөлүр силер бе?

Харыы. Истелгези доозулган херектерден тодаргай чижектерни чугаалап болур. Чижээ, хамаатылар Виктор Баазан, Монгул-оол Күжүгет, Эдуард Аракчаа олар кызыгаар чурумун үреп, кем-херек үүлгеткени-биле холбаштыр оларны РСФСР-ниң Кеземче кодекизиниң 83 үүлүнүң 1 кеземче-биле, 78 үүлү-биле бурууданкаш, кеземче харысалгазынга киирген.

Айтырыг. Рынок харылзааларынче шилчиринің байдалдары кызыгаар чурумунга кандыг салдарлыг болуп турарыл?

Харыы. Бистиң республикада сайгарылгалыг хөй бүдүрүлгелер тургустунган болгаш ам-даа тургустунуп турар болгай. Олар даштыкы чурттар-биле, үүгле Моол эвес, харын Кыдат, Германия ышкаш өске-даа чурттар-биле садыглажылга харылзааларын тудуп эгелээн. Чамдык хамаатылар болгаш бүдүрүлгелер, организациялар хоойлуга чөрүштүр даштыкы экономиктиг харылзааларны кылып турганы илерээн. Чижээ, бистиң республикада хуу бүдүрүлгелериниң бирээзинин даргазы материалдыг үнелиг үүлдерни тудуп турган азы хамаарылгалыг кижилер-биле сүлчээлежин алган, күрүне өткөрүгизин улуг хемчээлге оорлаарын организастаан: албан-дужаалдыг кижиге хээлиин бергеш, 50 тонна далганы кызыгаар өттүр Моолче дүрүм чок ёзу-биле чорудупкан.

Айтырыг. Хоойлуну каржызы-биле үрээн ол кижилерни адап болур силер бе?

Харыы. Күрүне болгаш шериг чажыдындан аңгыда, хоойлуда көрдүнген албан ёзунуң чажыды база бар. Ынчаарга ол херекке хамаарыштыр истелге ам-даа бүрүн доозулбаан болганда, салдынган айтырыгта тодаргай харыы берип шыдавас-тыр мен.

Айтырыг. Кызыгаар чоогунда районнарны дамчыштыр мал оорлаар чорук ам соксаан бе?

Харыы. Соксавайн турар. Ынчангаш кызыгаар өттүр мал оорлаар үүлгедиишкиннер кызыгаар чоогунда районнар чурттакчыларының сеткил дүвүрээшкинин болдуруп турар. Бо чылдың апрельде Тес-Хем районнуң үш чурттакчызы хөй барааннарны Моол девискээринге чедиргеш, ол чурттуң хамаатылары-биле сүлчээлежин алгаш, он ажыг баш малды эккелгенин илереткен. Эрзин районнуң ийи чурттакчызы 12 аъттарны, Өвүр районнуң үш чурттакчызы 8 аъттарны Моолдуң девискээринден оорлап эккелген болгаш туттурган.

Айтырыг. Амгы үеде мал оорлаар кижилер бөлүглежин алгаш, транспорт аймаан калбаа-биле ажыглап, организастыг кем-херек үүлгедиишкиннерин боо-чепсектиг безин кылып турар-дыр. Ындыг кем-херек үүлгедиишкиннерин илередиринге айыыл чок чорук органнары киржип, иштики херектер органнарынга кандыг деткимчени көргүзүп турарыл?

Харыы. Кызыгаар өттүр мал оорлаар чорукка удур демиселге айыыл чок чорук органнарының ажылдакчылары киржип, а республика девискээринге ындыг хевирлиг үүлгедиишкиннер дугайында медээлерни иштики херектер органнарынга дургеин-биле дамчыдып берип турар.

Журналист. Делгереңгей тайылбырны бергениңер дээш силерге четтирдим.

ПАССАЖИРЛЕРГЕ ТААРЫМЧАЛЫГ БОЛДУРАР

Самолёт-биле аргыжар дээн пассажирлер ужудар хүнүнде билеттерин эвлчег ёзугаар бүрүткедир, ол-ла бүрүткээниң ёзугаар самолётка олурар чурумнуг боор чүве болгай. Ол дээрге чанчылчаан, а харыдаа дүрүм апарган чүве-дир. А херек кырында Кызылдың аэропортунда байдал ындыг эвес дээрзин авиапассажирлер билирлер. Ону мөөн-даа, өскедаа пассажирлериниң билириви аажок, үүге дээрге мен колдуунда-ла 26 чыл дургузунда Кызыл — Мугур-Аксы аразынга самолёт-биле ужудуп келдим. Ынчангаш Кызыл — Мугур-Аксы аразынга ужудар дээш үргүлчүүн-не хилиречектенип турарывыстың ужуундан бо үүлдү солуп арныга чыдар бодадым —бистиң бо талазы-биле айтырыывыска дуза чедиргиттер чадавас боор деп идеген турарым бо. Ол дугайын пассажирлер аргыштырар киллистин начальниги (сөөртүлге киллизиниң) Ю. Владимировка-даа, билеттер бүрүткээр жыстарга-даа (оларның каржы-хажагайы хөлчок улус болду) чугаалап, дилеп, сагындырып шаг болган бис. Ынчангаш оларга солун дамчыштыр каш сүмеден кадар чоор бе деп бодап алганым ол. Орус улустун «Алдын бичии-даа болза, үнези улуг» деп үлегер домаа бар болгай.

Бирээде, агаар баксыраанындан самолёттар ушпастап турул бергеш, пассажирлерниң саны көвүдей берзе, оларның билеттериниде айытканы ужудар хүннерин барымдаалап олурту-ру чугула-дыр. Ийиде, бирги эвлчегде инвалидтерни, чаш уруглуг иелерни, аарыг кижилерни канчап-чоор-даа турган ужударын чедип алыры чугула деп бодап турар бис. Ол дүвүмүң кайы-даа аэропорттарда сагып турар-ла боор чорду. Ону радиога чарлап, чоннуң чурумга чаңчыктырары чугулаадыр.

Үстүнде адаан сүмелеримге барымдаа кылдыр бо чылдың июнь 15-те Кызыл аэропортунга болган ыракка ыядынчыг, чоокка чованчыг болуушкунну чугаалап көрейн. Агаар баксыраап, улаштыр-ла чаап турул бергениниде июнь 6-дан 15-ке чедир Кызыл — Мугур-Аксы маршрутка чүс ажыг пассажир чыглы берген бис. Мынчап кээрде кым-даа аал-ораныг, ажыл-хожулдуг болганда, дүрген-не чанып чоруурун күзээрни билдингир. Бо нарын, берге үеде Кызыл хоорайга чаңгыс хонуп, хүнзеп безин алыры дыка берге. Чогум июнь 15-те дээр-даа аястыг. Таптыг-ла 8 шак ажа дүжүп чорда диктор чарлады: «Кызыл — Мугур-Аксы ужудар пассажирлер билеттерин бүрүткедип алзыныар». Бо дүвүренчиг чарлал соонда хөй-хөй пассажирлер алгы-кышкы-биле иткилешишаан, 2-ги көзенекте тырлы-ла бердилер. Шыырак, аныяк эрлер эвлчегде улустуң баштарын ажыр сунгулааш, билеттерин бүрүткедип ап-ла турлар. Оларның аразында 11-ниң-даа, 12-ниң-даа билеттерлиг улустар бар болду. А июнь 6, 7, 8, 9 хүннерде ужудар ужурлуг турган пассажирлер чыдып калдывыс.

Таптыг-ла 12 шак. База-ла ол диктор уруг Мугур-Аксыче рейсти чарлаптарга, бистиң районнуң ында эвлчегде чоннуң база-ла мурнун былаажып, ит-килежип, харып-даа сегиржип ал чазыл, көзенекте тырлыл тур бис. Изиин, ышкамын, ыытшимээнин үүге дециээр боор! Ынчан Ю. Владимиров келгеш, билеттер бүрүткедирин шуут соксадып, оочурлап алынар деп бо. Начальник бодуш шак ынчаар билеттер бүрүткедириниң чурумун үрээш, ам хамык үүгеин база будап калды. Ол хүн чедиг самолёт Мугур-Аксыче ужуп чорутту, а ам-даа бир самолёт ишти пассажирлер Кызылда артып калдылар. Мындыг чөгенчиг байдалды моон соңгаар болдурбас дээр болза, аэропорттуң диспетчер албанының ажылдакчылары аңаа чурумну таптыг тургузуп, бирги эвлчегде, пассажирлериниң билеттерде айыттынган хүннерин барымдаалап ужудары күзенчиг-дир. Ол ышкаш инвалидтерни, чаш уруглуг иелерни, аарыг кижилерни бирги эвлчегде ужудуп чорударының хемчеглерин алыры чугула деп бодаар мен.

Чай. Чорук кижилериниң эн шимченир үелери бо-ла болгай, ылаңгыя ол-бо аржаанар, дустуг хөлдер дээш, чоннуң баар-ла черлери хөй. А ол-даа хүннерде, ооң соондаа хүннерде ында кафе ажылдаваны, а аэропорт даштында суг агып турган краниы база ап каапкан болду. Суксун, суг, соок ханды дилээн кижилерни, иелерни, кыргаинарны, оолдарны көргеш, кижи шуут кээргээр.

Кызылдың аэропорту чежемейнин-даа Красноярск эргелелинге хамааржыр болза, республика пайысылалында гурар болганда, Тыва Республиканың Чазаанга, Кызыл хоорайның чагыргазынга чагыртыр, оон база хайгааралында турар ужурлуг-ла болгай. Ынчангаш республиканың удуртукчулары-даа, Кызыл хоорайның чагыргазы-даа Кызыл аэропортунче кичээнгейни угландырып, көдээниң ишчилеринге ынай-ээр самолёт-биле аргыжарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле хемчеглерни ап, ону амыдыралга боттандырарын үе иеген келген-дир.

Алыг-Түлүш БЕГЗИ.
Монгун-Тайга кожуулу.

(Эгези №№ 100, 102, 104, 106, 108, 115 «Шында»).

Ол ажылга алыс кыраан хижи боор ийин бо. Өлеңмаа биле Салбак-оол егленчип турар кыжын боор, оон өөнге бир хонган-даа кижи-дир. Чааскаан эвес, аңчы өөрлүг, шупту дөрт кижи. Чүгле чолаачызы, улгады берген, кирбей салдыг ашак шору тывалаптар болган. Ону Салбак-оол-даа кайын уткан деп, демгизи-даа уттур чай болбаан. Салбак-оол ынчан оларга улуг-ан эдиин паш долдур дүлүп берген. Хонаачалары чүведаа ыыттаваан, тавак дүвүн күрүтладыр доозазын чоглепканнар. Кол-ла чүве — чүдек-даа хөй арага ишкеннер, дөрт кижи эдлчежип үштүп турда, төмес чүве болган. Ындыг хүннер уттундурар боор бе.

— Иван Иванович, таныжыдар — дээш, оралакчы дарга Салбак-оолче айыткан.

— Оо, бистер танышар. Шактар оглу Салбак-оол-дур, сураглыг аңчы — деп, демгизи харылаан.

— Аная эвес, мырынай алдарлыг аңчы ышкажыл?

— Ийе, алдарлыг аңчы. Оон өөнден кажан-даа ан эдин үзүлбес. Оон аңгы бистің эн идепкейлиг инспекторувус — деп, Иван Иванович мактаарынын магазы-биле мактаан.

— Чүү кылыптан, барымдаа херек.

— Моон дугайын солунга бижээн, чүрүүн парлаан.

— Ыы, Эзирик-биле кады де?

— Ийе, ийе.

— Ам, Иван Иванович, бисте чаргылдажып чорүүр кижи-дир. Кайыыс будчулугул азы кайыыс актыгыл?

— Демгизи чүвенің чүүрүн өөн билбейн барды ыщкаш.

— Ужурун билбедим. Чүү дээш?

— Бодуң айыткан, көрем, келген хереэн. Суугады бербейн, доңчулап — дээш, Оруспай ийи холун хүлүй туттунупкан, ыцай-бээр чаяңпады базын турган.

Салбак-оол көрген, билгенин чугаалап берген.

— Чогум кымнар-кымнар, хажан-чежен казаактар түдүп алганын билбес мен. Москвадан айтыышкын келген чүве харын, аңчыларга аннаар, диннээр черлерни быжыглаар деп. Чүгле ол эвес. Участок алган аңчылар, организациялар ол черлеринге сиген белеткээр, ыжын ан чиир. Дус дажылап, соруглар кылыр. Аңчыларга одаар ыяш белеткээр хүлээлгелиг. Ындыг айтыышкын бар. Ол дугайын аңчыларга таныштырган бис. Демги аңчылар оны дыңнап алгаш, мурнун былаажын турар-дыр — деп, Иван Иванович шынын-на чугаалаан.

— А бо аңчы, ам арта инспектор кижи чоп дыңнаваныл? — деп, Оруспай кадалыксаан.

— Олар чоп дыңнаар. Оларда эге организация-даа чок. Аңныр кежигүнү чүгле ийи борбак кижи бар. Бирээзи бодур, Салбак-оол, бирээзи — ында кижи эмчизи бар, ан дээш базаа өлүр-баарын билгейн баар кижи. Адын уттуп тур мен — дээш, аңныр даргазы бажын туттунган — Кым ийик оовустун ады? — дээш, Салбак-оолче көрүнген.

— Орлан-оол-дур ийин. Мурнунда маная, район төвүнге, ажылдап турган.

—Ол, ол.

— Ол хире улуг совхозка аңчылар эге организациязы турбаска кайын боор, Иван Иванович. Дораан тургузупар. Ында аңчы мен дээр кижи-ле хөй, бети дээрге-ле бежен-алдан. Оларны кежигүнге киирер, дадыварын төлеттирер. Боо-чепсээн даңзыладыр. Дүрүм өзугаар аан, Иван Иванович, ынчаар бис бе?

— Ийе, кылыйн харын. Бо Шактар оглу меңээ дузалашсын. Аңчыларнын даңзызын кылзын. Чардан таратсын. Келир субботада чеде берейн — деп, аңныыр даргазы турал-ыы-биле чөпшээрешкен.

— Ындыг-дыр. Ынчаар дугуржуп алыылыңар. Түннелин меңээ илеткээр силер. Борта бижип алыйн — дээш, календарыга бижиттинип тура, чугаалаган:— Субботада. Ол болза, он чединиң хүнү. Аңчыларнын эге организациязы тургузар. Ол бажыңнарны каичаар бис, Иван Иванович?

Оозу демги-ле сөстерин катаптаан. Бир-тээ, туттуна берген болганда, олар хевээр түрзүннар. Бажың кымга-даа ажыктыг деп санаалдаан. А Салбак-оол шуут удурланган. Аалдар чоогундан ыратсын, ыраакта тайга-сында өзеп, кашпалдарга тудуп алзыныр деп иегээш, ол черлерге устывыштыг аңнаашкынны хораш, чүгле күскү сезон үезинде аңнаарынга ынактарга түр чөпшээрээр деп бодалын илереткен. Бо айтырыг талазы-биле дыка ур маргышканнар. Кайы-даа тала өскезиниң зайынга кирбээн, а оралакчы дарга кайы-кайызынга-даа болчун шыдаваан. Бодап олурарга, кайызынын-даа шын.

— Чаа, эштер, бо айтырыгны бис үш шинтпирлеп шыдавас-тыр бис. Мону райкүүскомнун хуралынга тургузар-дыр. Чер-биле холбашкан, өнчү-биле холбашкан нарын айтырыг-дыр. Черге хуу өнчү турар бе деп айтырыг база үнүп кээп чыдыр. Бажыңнар тудуп алган кижилер ол черлерни хуу өнчүзү кылып алыксап турар хевир база билдинип тур. Бис капитализмни эвес, коммунизмни тудуп турар болгай бис. Биске хуу өнчү турбас ужурлуг. Айтырыгны Иван Иванович белеткээр. Илеткелди —дээш, Салбак-оолче башкы салаазы-биле айыткаш, — Шактар оглу, илеткелди силерниң совхоз директору кызын. Девискээр силерниң-дир. Оларның чөпшээрели база херек апаар. А бодунар, Шактар оглу, өөрүүдел-хомудалдан бижип каңар—деп. Салчак түүнээн. — Азы бижип алдынар бе?

— Чок.

— Дораан бижи. Ма, саазын. Демир-ужуун бар бе?

— Бар, дарга.

— Эр-дио ийин моң, көдээ кадарчы дээр аргажок, ону безин хойлап алгаш чоруур. Мен дээрге, оомну бо-ла уттуп алган чоруур болгай мен.

Иван Иванович холун көдүре берген.

— Болур бе?

— Ам чүл?

— Илеткелди өске кижи кылза эки боор.

— Чоп?

— Бо болза бүгү районга хамааржыр, шупту колхозсовхозтарга хамааржыр айтырыг-дыр. Эрткен неделяда бир шагдаа ажылдакчызыбиле рейд кылдывус. Аңныыр инспекторларының доозазынга четкен бис, чүгле бо Салбак-оолга четпээн бис. Илерээнин чүл дээрге, ындыг бажыңнар ам безин чээрби ажа берген чорду. Ам-даа тудар, оон-биле кады соруглар база кылып эгелээр улус бо. Мынчан кээрге, район чергелиг айтырыг бо — деп, Иван Иванович тайылбырлаан.

«Көрдүн бе, ол ажылды боду баштап турар-дыр бо» деп бодал Салбак-оолдун бажынга шыварааш кылынган.

— Силерни шын боор, Иван Иванович. Мен-даа илеткээй мен аан. Факт-барымдаалар херек. Белеткеннер, Москвадан кандыг доктаал-шиитпир бар дилин? Кайдал ол чүвелерин? Меңээ эккеп бээр сен. Таныжып алыйн. Ол-ла.

Иван Ивановичиде база бир айтырыг бар апарган.

— Чүл оон?

— Алыр, мен эккээйн — дээш, аңныыр инспектору кабинединче халаашы, холунда саазын тудуп алган, дедир чизиредип келген.— Бо-дур бо, ийи өргүүдел. Бирээзи дүүн чаа келди. Боларга, бо Шактар оглунга, хомудап турар чүве-дир.

Салбак-оол дааштан сезик апкан ан ышкаш, хөрээ өндейип келген.

— Чүү деп?

— «Салбак-оол чаа төрүпкен эзирикти өлүрүп чип алгаш, оон оглун тудуп алгаш, өске аңчылар аразынга өжээн үндүрүп турар-дыр. Ол черекти уктап, буруулугну чула торгап, хөйге чарлап, аңнаар эргезин казыыр болза эки-дир» дээн-дир.

— Кым бижээн?

— Көрген-Карак деп кижидир.

Шупту каттырышканнар.

— Бир чагаада чүү дээн-дир?

— «Салбак-оолдун ады бо районда контр деп сураг-жаан. Ындыг бүтпес идегетке боо-хөө берип, аңныр инспектору деп шынызылганы чүге берип турар чүвел? Оон орнунга кончут шынчы коммунист кижи турар ужурлуг. Бо кижиге боо-чепсек берип турар даргаларга чогуур хемчегни ончаагаш, бооларны хавырар болза эки-дир, харыызын манап ор бис» дээн-дир.

— Кым бижээн?

— Мында мырынай алды кижи ат салган: Николай Салчаков, Омак Ооржак, Байкара Балдан, Максим Мартай-оол, Вячеслав Хомутов.

— Адрези?

— «Совхоз ажылдакчылары аңчылар»— деп каан-дыр. — Ол суурнун чурттакчылары бижээн хевирлиг. Чагаа хавынын даштында таңма-даа чок чүве-дир — дээш, Иван Иванович чагаа хавын аңдара-дүңдере туткулаан.— Чок.

— База каттырышканнар.

— Билдингир-дир, чажыт аттар-биле бижээн кижилер-дир. Шактар оглунга өш бодап турар хевирлиг-дир. Ындыг чагааларга харылаандаа хөрээ чок — деп, күүскомдаргазының оралакчызы бодуна үзе шиитпирлеп каан.— Харылаар дээрге-даа, адрези-даа чок ышкажыл. «Чүү мындыг меңээ өжү хаамас кулугурлар тыпты берли? Ланайтың. Ондар-оол бе? Кымдан боо алганыны кымдаа болза канчан билип алган деп? Мен кымга-даа чугаалаваан мен. А бо Оруспай болу чарлап каапкан кижи боор бе? Азы өгде кадай... Эз, ол боор»...

Аалына Салбак-оол кежээликтей келген. Салчак дүүн, Иван Иванович чоруй баргандa, «Бооларны дугайын чоп чарлап алган сен. Халап болгандыр, мээн бажымче суг кудар деп барган-дыр сен. Дедир эгитпес болзунза, чүве бүтпес хире-дир»-даа дээн чүве-дир. Бооларын ышкынын аарга, ам аная кым боо бээр дээш, хомудап-даа, хорадап-даа чораан кижи-дир. Ол дугайын чарлаан кижи билдинмес. Хоранынын чүү дээр. Өленмаа кажаа иштинде хой саап олурган. Кажаага бавртактаныр чыдын алгаш, Салбак-оол, «өшкү чудаанын үезр» дээн ышкаш, кадайын сы муна берген:

— Сен бо кандаай кадай сен?

— Кандаай боор, өрү аайлыг-ла кижи мен—дээш, чоңнап барды моң дээнзиг, ашаанче оозу кайган көөген.— Чүм канчан барган-дыр?

— Аксың чоп хагбас сен сен?

(Уланчылыг).

ЁЗУЛУГ АДА, БАШКЫ, САЙЫТ

Часхаар радиога чогаалчы Леонид Борандаевич Чадамбаның дугайында оон дуңмазының сактыышкынын сеткилим көдүрлүүшкүнү-биле дыннадым. Дораан-на меңээ шаандагы сайыдымның овурхевири караамга көстүп келди. Ынчан Кызылга көдээ клубтарга ажылдаар баяңчылар күрүзу ажыттыганы ол чүве. Оон бээр дыка үр үе эрткен-даа болза, дүүнгү көргеним дег сактып келдим. Сайыт бисти чыып алгаш, хуралчыгаш кылгаш, орус, тыва дылга оюн-баштаа-биле, үлегер сөстер-биле чугаалап турганын кинода дег көрүп ор мен. Ол биске кончут эалдек, ажы-төлү-биле демей чагып-сургап турганын, Леонид Борандаевичиниң каттырымзаан арын-шырайын ол-ла девээр сакты-дыр мен.

Шынап-ла, кончут-ла бөдүүн, ёзулут ада болгаш башкы, сайыт чораан. Ынчан бистер 17-18 харлыг, аңгыаңы районнардан келген ооллар, уруглар бис. Өвүрден мен, Роза Дамдын, Оюнмаа Доңгак өөренип доостувус. Леонид Борандаевичиниң бөдүүн болгаш сагыш чованғырын күскү шефтен келгеш, общежитиевис дозулап каан, шюочалыг боорга, орай-даа болза, оон бажыныңче телефонваашы, чедип келгеннивисти дыңнаттывыс. Ол дораан-на кадрлар киллизиниң эргелекчизи Буянова дарганы келдиргеш, бодувуң киржилгези-биле 3 кабиветти ажыттыргаш:

— «Чаңгыс дүне дыш чокдаа болза, аныяк улус борта хонуп көрүңер, эртен чунарбажыңнап чоруңарда общежитиенер белен боор» — диди.

Ам каичаар, бистиң хирчамывыс кончут-даа болза, хонуп алдывыс. Уругларны сайыттыынга чыттыргаш, арткаларывыс оске өрээлдеге хоидувус. Эртенинде чүүүп, арыгланып, бичии дыштанган соовуста, бисти 3 шак үезинде кабинединге чыгаш, бистин Каа-Хемниң «Кызыл тук» колхозунга эки ажылдаанывысты чугаалаваш, чамдыывысты өртектиг белектер-биле шаннаты.

Өөренген үевис кыска-даа болза, Леонид Борандаевичин ёзулут ада болгаш башкы, сайыт-тыр деп чүвени ол үеде бодап, чугаалажып ордувус. Леонид Борандаевичиниң дүнмазының чамдык кижилерге хомудааны меңээ база чиик эвес, аар болду. Кижи өлген-не дээш, оон артынга ону бактаарга, кижиге коргунчуг, чованчыг-даа эвес чоор бе? Аванның диригчорааш меңээ чугаалаан сөстери бар: «Өлген кижиниң кижи кажан-даа бактавас, оглум. Чүге дээрге, ол кижиниң диригчорааш кылып чораан буяны — сеңээ ону бактааны дээш хинчек боор». Ол сөстерни сактып келдим. Ынчаңгаш «кызыл-дустаан» өгбелеривистиң баштарын херек чок черге ковацнатпаалыңар, чогум.

Кара-Монгуш АРТИС-ООЛ.
Кызыл хоорай.

ЧОНУНГА ЧОРГААРАНЧЫГ

Чараш кыстар көрүлдезиниң дугайында «Шын» солунга (№ 98) үнген Экер-оол Кечил-оолдуң бижээни материалынга хамаарыштыр каш сөс-биле бодалдарым бижикседим.

«Ындыг мөөрейниң херээ бар бе?» деп автор бижээн үүлүн эгелеп алган. Бир эвес угаангыр болгаш сагыгыр бедик деңнелге эрттирер болза, мен бодаарымга, ындыг мөөрей херек. Чер бүрүзүнде эртип турар конкурстарда душкана кижини киириштирип турар. Көөлдеиин киржикчилерби-биле баш бурунгаар ажылды кылбайн турары илдең.

Чараш хереэжен кижи шупту талазы-биле чараш болур ужуулуг. Ынчангаш конкурстың башкарыкчылары киржикчилео-биле баш бурунгаар таныжып, иштики сагыш-сеткилин билип ап, эртем-билиин, культуулуг болгаш биллилиг (интеллектилиг) деңнелчи илередип алыр ужуулуг. Шак бо ажылды чорудары берге эвес, чижээ, анкета доллурар азы айтырыгларга харылаар, чок-ла болза киржикчи бурузу-биле ажык чугааны кылыр. Бо белеткет ажылдарын чорудун алыр болза, конкурс үезинде экзамен дужааган уруглар дег, бодун куду көрдүнүп, уткашыар чок айтырыгларга харылап чадап турбас ийик.

Уругларың талантызын көргүзүп, ырлап-шоорлаар, танцылаар, шулуктээр чүүлдү таптыг тывынгыр кылбас болза, оотумак деңнелдиг бот-тывынгыр артистер, коллективтер концерти сагышка кирер. Хереэжен уругнун чаражын, угаангыр-сагыңгырын, аянныг мөзү-шынарын, чазык аажы-чаңын, бедик культуразын илередирде кончут чогаадыкчы, улуг белеткел ажылын чорудун турган, ынчан көрүкчүлерниң сагыш-сеткилинге артып калыр «Чараш өөвр-хевириниң» байырлалын, ёзулут көрүлдени эрттирип болур.

Автор чараштаа мөөрейин эрттиреринің орнунга, ажылагыйжы саанчылар, трактористер, хой кыргыкчыларының аразында маргылдааны эрттирзе деп сүмелеп турар. Ындыг маргылдаалар моон мурнунда чылдарда үргүлүү болуп турган («Лучший по профессии»). А ол дээрге социалдааның бир улуг «чеднишкиш» дизе чазыг чок боор. Хереэжен кижини ёзулут Хереэжен кижи кылдыр көрүп, үнелеп билбес. Чүгле саанчы, тракторист, ажылчын «аът» кылдыр көрүп өөрени бергенивис чаржынчыг.

Ол ышкаш авторнуң чараштар «делгелгези» деп сөзүнге таарзынмадым. Бир эвес бис чараш кыстарның чүгле чанагаш мага-бодун, «чолдак ырыытааштарын» «делгелге» ышкаш кайгап алыр дээш келгеи болзувусса, дыка чөгенчигдир. Хереэжен кижини ыдыктап, оон бүдүжүн, мага-болун ёзулут чараскысын көөр хире кылдыр культураазыстың илиги деңнелиниң ам-даа чедир сайзыраваанын бадыткап турары ол.

— «Чаңгыс дүне дыш чокдаа болза, аныяк улус борта хонуп көрүңер, эртен чунарбажыңнап чорударда общежитиенер белен боор» — диди.

Ам каичаар, бистиң хирчамывыс кончут-даа болза, хонуп алдывыс. Уругларны сайыттыынга чыттыргаш, арткаларывыс оске өрээлдеге хоидувус. Эртенинде чүүүп, арыгланып, бичии дыштанган соовуста, бисти 3 шак үезинде кабинединге чыгаш, бистин Каа-Хемниң «Кызыл тук» колхозунга эки ажылдаанывысты чугаалаваш, чамдыывысты өртектиг белектер-биле шаннаты.

Өөренген үевис кыска-даа болза, Леонид Борандаевичин ёзулут ада болгаш башкы, сайыт-тыр деп чүвени ол үеде бодап, чугаалажып ордувус. Леонид Борандаевичиниң дүнмазының чамдык кижилерге хомудааны меңээ база чиик эвес, аар болду. Кижи өлген-не дээш, оон артынга ону бактаарга, кижиге коргунчуг, чованчыг-даа эвес чоор бе? Аванның диригчорааш меңээ чугаалаан сөстери бар: «Өлген кижиниң кижи кажан-даа бактавас, оглум. Чүге дээрге, ол кижиниң диригчорааш кылып чораан буяны — сеңээ ону бактааны дээш хинчек боор». Ол сөстерни сактып келдим. Ынчаңгаш «кызыл-дустаан» өгбелеривистің баштарын херек чок черге ковацнатпаалыңар, чогум.

Кара-Монгуш АРТИС-ООЛ.
Кызыл хоорай.

ХАЛАЛЫГ-ЛА КАЙГАЛ

(Болган таварылга)

Ынчан улус хуу арат ажылагыйлыг, мал-маган тудар, тараа-быдаазын тус-тузунда боттары тарып, ажаан алыр турган. Аңам база хире-шаабиле арбай-тараанны күдээлери-биле кады тарып ап турган. Колхоз чаа-ла туургустунуп эгелеп турган үе чүве. Ол шагда бичин үрүг турган мен. Бир-ле күзүн акыларым школаже чорупканда, хой кадарар кижи чок апаган. Аңам Дус-Даглa дүнмазының аалындан бир-ле чылдаган-биле өөренмейн баган Койгунмаа деп уруг дилеп эккелгеш, мени аңаа эжеп эдертүүш, хой кадартып эгелээн. Баштайгы дээрезинде ырады барбас, аал чоогунга эрттирип хүнээр мыйдыг бис. Шоолут чугаалашпас бис, чүге дээрге чоок танышпас турдувус.

Бир катап Койгунмаа утбам:

— Эртен хой кадарып чорүүр улус-тур бис. Аңаның таакпызын оорлап эккээр сен аа, дүнмам — диди.

Аңам аңдын кежээ өртеп чорүй баарга, ында чүү боор, дүнзе таакпыны бичин поске орай шаап алдым, от, даңзаны база апкан болдур мен ийин. Эртенинде хоювус ховуга элээн доктаап оттай бээрге, үгбам таакпы тыртып эгеледи. Оон таакпыны келээ эдлечештир соруп кирипгиваис. Шаанда бичин суваяк дижир даңза бар боор чүве, акыларымнын ындыг даңзазын база оорлап алганым ол, аңаа таакпыны тиккеш, эдлипселчип соруп, хөк болап, ыжын бургурадып-ла ор бис.

Аалга кежээ эзирик кижибиле демей, куску-даа мөйтүлээр, ирай деп чедип келдим. Демги Койгунмаа үгбам көңгүс тооваан, ол черле таакпы тыртар кижи турган чадавас. Таакпының хоралыын ынчан көрген мен. Ол девээр каттай мен. Аванг эртенинде угаан-кут чок.

— Бо уругну эмчиге чедирер бе, азы демги Шүгдүр-ооллуң адазы Хуваа ирей уругларың сылдаңгызын чайладыынга шоору чүве ийин. Ону чалаар бе? — деп, ачамдан айтырып тур.

Аңам черле белен чүве тоовас кижи.

— Ча-чаа, ынчап баар кадай бо, аңаа-ла келдизи кире берген уруг көрүп алгаш. Черле куза бээр чаңныг ийик чоп, бичин артыжап көр даан. Эртенге чедир көөр-дүр — дээш, ачам бистиң оончуска хой кадарып чорүй барды. Кежээ келе-ле:

— Бо уруглар дүүн хараган өрттедип, таакпы тыртып турып турлар, хамык ужур оон болган-дыр — деп бо-ла. Менде-даа ыыт чок чыдыр мен. Аванг Койгунмаа утбамдан айтыра берди:

— Ол дуңмаңга таакпы тыртпырып турдуң бе, уруг? Черле канмыыл уруг бо! — дээш, бичин аттынып кагды.

Эртенинде кац кадык апарган мен. База-ла хой кадарып чогуп каан бис. Мен таакпы тыртаорын оон соонда соксаан мен. Койгунмаа утбам улайулай таакпылап чоруп-ла турар чүве...

Аванг сургуп күзээнден ырак эвесте, Кужур-Чыраа фермазы турар. Оон эргелекчизи Өттүр-Билир (шолазы) дээр кончуг эрес-кежээ кыргынаачай бар. Ол бижик-билигли-даа, черле шору кижи. Эртен эрте ол чоок-кавыда чүү болганын, кайда кымның малы оттап чорааның ол кыргаан-ачай шупту көрген, билген болур, ынчаңгаш-ла ол шола атты алган боор он. Оон чогум адын улус черле адаанг мен база билбес-даа мен. Ол феоманың инектери бистің хой кадарар Чаңгыс-Чыраа деп черге хүнээдир чыгыы оттааш, кежээликтей ажыгже кирер чаңчылдыг. Фермының улуг кара бугазы бар чүве, чүге-ле чүве ийик, оон костар бис, чоогунге чагдавас, ол хүн бугга инек чразында чыдыр-ла. Кэйгунмаа утбам черле кайгал кижи: «Буганың кырынга олурупташ» деп мынгыр. Коога-корга баргаш, чыткан буганың кырынга ушкаштыр таваар олурып алдывыс, бугга душтедаа чок оожум турган, арыгже чоргаары сүргей кылаштап чорун каан, бис шимчеш-таа дивейн, дүгүлдеп так сирбектеннип алган, кырында хереэр ыыаар кирип кагдывыс. Хойдаа ховуда хереэр. КалчаңБажы деп черге даңгаар-ла Кызыл-оол акый сүт күзээр улус. Ол аалдың чанында арыгже бугга кирип чыдырда, Кызыл-оол акый бисти көрүп ааш, алгырып-ла үнду:

— Фермаың ол кончут үзер бугазына канчап ушкажып алган чорүүр уруглар силер, дүрген дүжүнер.

Мен кортканымдан ыглап эгеледим: акый келгеш, дужурүп алды.

— Өттүр-Билирниң үзер бугазы ышкажыл. Моон соңгаар ол бугга чаныынче барбаңар — деп кагды. Хүн-даа орайтай берген, хойдарывыс боттары-ла чоокшулап келген...

Улут-хүнде акыларым келгеш хойну кадарар, бис ол хүннерге дыштанып апарган бис. Ийи-үш-даа хонганда, хойну база катап шелээ кадарып чоруп кагдывыс. Биеэги инектеннис база демги Чаңгыс-Чыраа деп черге чыдыылар. Койгунмаа утбам тургаш:

— Аңай кежи доннарывысты андара кедиптээл, шымда — дей-дир.

Андара кедип алгаш, чыткан инектериң аразынга дөрттаактап алгаш, маңнажып-ла эгеледивис. Инектер туп-тура халышкаш, мөөрежип-мөөрежип, бисти сывыртап эгелээн, мен-даа ыглап-сыктап, угаан-кут чок корткан мен. Экизи көрген, харын оон чаныда бичин хавак кырында шоору бедик хорум бар болган. Ынаар үне халчы берген, амы-тынныг үнген бис. Оон башка иштп-хырывыс чара үзүп кааптар ыыаан. Моон соңгаар черле ындыг-ындыг үне кылыл дээрге көңгүс мнавас-тыо деп шиитпирлеп алдым. Ол утбам ам-даа малчыннап чорүүр ийин. Хайлыг чүве, биче-ле болза кайгал утбам меня таакпыга база өөредип каар часкан Черле кайгал кижи халалыг-ла боор чораан. Ye эртсе-даа, утбам-биле кады хой кадарып турганым сагышка бо-ла кирип келир.

Күнзеңмаа МОНГУШ.

БАЙЛАК ЧУРТУМ

Эглип-шөйлүп бады келген—
чараш,
Ээрбек бажы улуг чайлаг—
серкин,
Эргий бээрге аңы-меңи —
элбек,
Эзимнери байлак чуртум —
эки.
Агып батканЭэрбек бажы—
аржаанныг,
Аян-шөлдүг улуг чайлаг —
магалыг,
Аңы, малы холуй оттаан —
байырымныг,
Аргалары байлак чуртум —
эки.
Ие-черим — төрээн чуртум—
каас,
Изим үнген оруктарымг —
делгем,
Изиг чүрек сеткилимден —
ыравас,
Идегели ында чүве —
шыныыг.
Төрүттүнгеш, өскен чуртум—
делгем,
Төнмес оруум үнген дөзу —
чктуг.
Ынак чонум бүзүреллиг —
быжыг.
Ырым үнген черим чүве —
чям.

Василий УЙНУКАЙ.
Кызыл хоорай.

КӨДЭЭ ЧЕРДЕ ЧУРТТАЛГА

Көдээ черде амыдырал
Хөлдүг болгаш аъш -чемниг.
Ирт, серген дөгергештин,
Изиг ханнап орар-даа сен.
Эжин-өөрүн кирип кээрге,
Эъдин-чемин делгей салгаш,
Көгээр дүүнден бичии пактап,
Хөөрежиргe хөлүг-даа-дыр.

Божа-хойтпак, күрүт,
быштаңг
Бодуң шаанче курганып ал,
Кымны күр үүжеп ол,
Кым-даа сени кыжырбас
боор.
Серген кежин уштап,
эттээш,
Сесирге тон даарап ал,
Ажы-төлүң, болуң-даа кет,
Амыдырал негеп келди,
Көдээ черде чуртталга-даа
Хөлүг болгаш
солун-даа-дыр.
Даңгаар эртен хоюм дозуп
Дайгырып каан чорну-ла мен,

Санчы ДЕСПИЛ-ООЛ.

ОРТА ЧООР БЕ?

Орта чоор бе? «Кыраан сен»
— деп,
Оон-моон меня чемелей-дир.
Оода-ла үжен харлыг,
Омак-хөлүг үем кайыл?
Орта чоор бе, шынап-ла, ой,
Бежен харны ажыр баскан,
Пенсияже үнер өйүм
Оочурун-мачаан ор мен.
Орта чоор бе, дүүн чаа-ла,
«Ойтулаштыг» Чаа-Хөлге
Оолдар, кыстар өөрүм-биле
Ойнап чораан хире-дир мен.
Орта чоор бе, кыыраан мен.
Он сес харлыг чалыылардан
Чунун-биле дулаанын ол?
Чүрбэм ам-даа чалыы
хевээр,
Орта чоор бе, кымнар меня
«Орайтаан сен, кыраан сен»
деп
Кочулаксап, шоодуп турлар,
Кожа турган, чаржын
көрээл!
Орта чоор бе, шеметтинаам,
Оорга-хойнум будун-будун,
Холум-будум шыдаа-күжү
Хомудал чок, кошкан
дивээн.
Орта чоор бе, төрээннеерим,
Ол-бо көрүп, шилиттинаам,
«Кады кыраан»—ойнуум
безин
«Калган сен» деп чектеведи.
Орта чоор бе, ынаннмener:
Ол-кес ышкам хем хөрээр,
Ойнай-сыдай тудуп алза,
Ондантыг-ла болдур моң
ийин.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.

ЫНАКШЫЛДЫ КАМНААЛЫНАР

Харлыг кыжын
Хандыкшылдыг ынакшаанга
Недээш өөнүт
Чечектиг чай сагындырар.
Аңай-хаактар
аккыр торгу дизин безин
кулараанга
курган каткан бүрү дег боор.
Кижилер бис
кичээл, көрүүп чорбас болза,
деткимче деп
тергиин сөсту билбейн баар
бис.
Ынчаңгаштын чуректерни
тода билчип,
чүглеттинген
ынакшылды камнаалынар!

Борис КУУЛАР.

САМАГАЛДАЙ ЧЕЧЭЭ

...Сарымайга, сенээ маңаа
Чаңгыс эвес душкан-на мен.
Сагыжымның чажыттарын
Чалыы өөрек сөглеп орду...
Кезек ыыттар ханын орта
Кежээ болган болчаарыска
Сагыш өөрткен чараш кежээ
Сарымн меңээ ергүл сундуп.
Самагалдай шак ол болар
Садымымнын ужуу болган.
Чечек сунган хүлүмүрүнүн
Чежеге даар үтөйн кор мен.
Самагалдай, Самагалдай,
Сагыжымдан үнүп орал,
Сарымайның [illegible]
Сактыг [illegible]

Чимис АДЫГ-ООЛ.

ИЕ-ДАГ

Эссе

Бо тоолчургу чүүлдү Москванын Горький аттыг чогаал институдунга кады өөренип турган эжим — моол уруг Урга чугаалаан чүве. Ону эжимге тураскаатпышаан, номчухчуга бараалгаттым.

Ие-Даг, Моолдар ону ынчаар адаар. Ол Моолдуң Төп аймакта турар. Ол ыдыктыг черге чүдүп келген кижилер кажан-даа үзүлбес: кандыгдаа таварылгада, аарыгаржык, хинчек-човулан, ыыл-халап азы өөрээн. Ыырлаан-даа дижик, бир дугаарында Ие-Даг келирлер. Ону чүге ынчаар адаан деп? Шынында ол даг-даа эвес, а ыяш. Шаанда ол чоокавыга тергиин бай кижи чуртап чораан. Ол кижиниң хойөшкүзүн азарганчыг чажыдан чуртталгазының сөлгү хүнүне чедир кадарып келген кадай кижиниң салымчолу-биле ук черниң төөгүзү холбашкан чүве-дир.

Бир-ле хүн демги бай чоокавының албаты чонун аал чоогунда дөңге чыылзын деп чар үндүрген. Чыглып келген улус чүвенің ужурун билип каан, хоюткулаңган кежээ даш дег болу берген: демги кадарчы кадайны өрттедип шаажылаар дээн болган. Бай кадай кижи кандыг үүлгедиг дээш ындыг ялага оваажыр ийик, билдингир-ле аңай-хураган ышкыйган ийикле азы...

От дээр билек, курраг бүдүк сыдыртайыып-ла үнген. Кызыл оттун чалгыы самдар тоныл эдээн эстедир чалбыраштаан, мага-бодун хеме алы берген. Көрүп турган кижилер шыдашпайн, характарын чажырып, өөр көөрүнден чалданып турганнар...

Эдээн ye эрткенде, ядыы кадарчыны шаажылаан черге ыяш үнүп келген. Элдептиг чүве: демги байның хойөшкүзү кадарчызынга аллырбайн, оон чаныче чаза базын кээп оттаар, каичаар-даа ойладырга, оон черле ыравас болган. Аалдарының бичин уруглары ада-нези ыыаар барып болбас чер-дир диртизиве база орта кээп сайзанактаар болу берген. Билдилиг кижилер вом-судур ажып, уктап көргеш, ол черни, ыяшты ыдыктаар деп чар үндүрген. Кижи бүрүзү ону чөпсүнүп, ыдыктаашкынның ёзулалынга киришкен, лама-башкылар кылыр ужурлуг ёзулалды эрттирип, ыдыктааш, 60-70 кулаш торгу-маңнык-биле ыяшты оваагаш, долгандыр кылат сарыг шай-биле хепимней кажаалап каан. Ye-биле эргижирип, эдей-даа берген болза, ол бүгү амдыгаашка чедир хевээр турар. Ол хүнден эгелээш, ук черни ыдыктыг Ие-Даг дижи берген.

Кыынчай, эртен-хежээ дивес, Ие-Даг чалбарып келген кижи черле үзүлбес. Аная келгеш, тейлеп чүдүүгүнүң ёзу-чанчылын кым-даа хажытпас: дагның эдээнге доктаагаш, оонture бажыңга чедир тейлеп, чалбарып, чоорту үнер. Бир эвес Ие-Даг ол хүн хүлээвес дээн болза, чорук чайгаар бүтпес, а маргыш кээп болбас — чорук чогуваас, дуза болбас, ынчаңгаш ол кижи доп-дораан дедир эггеш чорүй боор. Дуза дилеп келген кижи бүрүзүнге Ие-Даг ыыр ыяап-ла дээжин көргүзеп дээзин хөй кижи ылап бүзүреп көрген: аарыгаржыктан сегип, хай-бачыттан адыылып, кадыкшыл, хей-аъды көдүрлүп, чайгаар бүгү чүотталгазы шуулап чорүй барган кижилер кайы хей.

Херек кырында болган чаңгыс чижек: келген-не кижи торгу-маңнык, ак чем дээжинден аңыда, акша-төгерикти хөйү-биле арттырып каар. Чамдык таварылгада акша аргажок хереглээн кижи Ие-Даг-га туска ёзулалды кылгаш, хереглээн түкүн чээп, чалбарып алыр. Аазаан хүнүнде албан эгидер. Хөй түнүг акша хереглээн бир кижи ынчаар акша чээп алган. Айыткан хуусаазы эрте-даа бээрге, акшаны дедир эгидевин ол бодаваан. Ынчап турда, садып алган чаа машиназы аварияга таварышкан, сандан үнген болгаш элээн болганда болу аарый берген. Эмчи-даа, ламаларның эмидаа дуза болбаан, медерел чок чыдып берген. Бир деткерлип келгеш: «Ие-Даг ээзи, акша...» деп сымыранганын дыңнаш, улузу чүвенин ужурун биилп каан...

Дыштанылгада чаныр кээрмге-ле, аваа сут бир дугаарында Ие-Даг-га аппарып чедирер. Аная баргаш, улут улузум кайы ырактан-на тейлеп, сөгедеп эгелээрге, ёзу-чанчылдан эртер эвес, бүдүү дүрген-дүрген тейлеп, ында-мында сургуул эшөөрүм-даа кижи көрүп ааптар ийне деп болап, ыядыр турган мен, ам ыыдыг сеткил менде чок, хосталган мен. Ыдыктыг чүүлге бүзүрээр мен. Шынап-ла, бир кезек үеде хүрээ-хиття хорун турганна болгай бис, ол үеде школага «шажын-чүдүлге дээрге эргиниң артынчызы, хүүрмак чоруу» деп өөредигни шингээдип ап, аная кижизиттинип өөрүп келдивис.

Урганын ол бодалын аныяктарга дуушпуур бодап олурдум. Бистин салгал база ыыдыг орукту эртип, шажынчүдүлге культураза чок черге кижизиттинген-не болгай. Сагыш-сеткил, угаан көрүшкүнүге, мөзу-шынар хевирлериге ол база бир янзы салдарны чедиртеннн бо хүнде амыдырал көргүзүп чор.

«Кижиниң чуртталгазы ыяапла элээн каш арынары чедишпес улуг номга дөмейдир» деп япон классик Акутагава сөглээн. Ам тыва кижиниң төөгүзүнүн, культуразының, нинти сайзыралының астыккан арынарын катап илередир, четчелээр ye келген. Оон иштинде шажын-чүдүлге кижи бүрүзүнүн угаан-сарыылынга ханы миниинлиг боор, («согур» чүдүүшкүн эвес) сагыш-сеткилинге күштүг синиккен турда, ынчан ол национал культураның

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Хүндүлүг, ынак ачавыс Сергей Бичe-оолович ООРЖАК (Пушкин) хектің чайтынайындыр эдип, чечек-чимис саглаңнады үнүп турар үеви — июнь 30-де 37 харлаар. Ол хөй чылдарда садыг шутумунда ак сеткилдиг ажылдап, амгы үеде Өвүр райпозунуң даргазының оралакчызы албан-хүлээлгезин күүседип турар. Ол бодунуң ынак хөрээнге эвээш эвес үлүг-хуузун киирип турар. Ынчангаш бистер ачавыска ажыл-ишчи чеднишкинни, кан дет кадыкшылды, аас-кежиин күзевишаан, аввыс Зинаида Ооржактың Силерге тураскаатканы шүлүүнден чамдык одурларны бараалгаттывыс, сагыш-сеткилдің бүгү ханызындан хүлээп ап көр, ачай:

...Ожуктун үш дажы ышкаш төлеривис,
Оожум, төптуг сээн чаңың дөзеп өссүн,
Өртемчейге эргим эжим сени шаңнаан,
Өвүр-Саглы, Аянгаты шиник турзун.
Ларыг-аржык аравысты чарар дээрге,
Ачы-буян, ада адың шивээ болган.
Ынчангаштың эжим сени камнап чор мен,
Ынаныштыг чуртталгавыс үнелээр мен.
Сеткил-чүрээм чангыс сенде доннаттынган,
Четтинчипкеш, чеден-сезен харже баар бис.
Ажы-төлдүн ажы-төлү бисти үтлээр,
Алдын куда столунга байырлаар бис.

Уруглары: Чодураа, Доос-Кара, Чамашкы.

Бистің хүндүлүг болгаш ынак ачавыс, акывыс, честе-вис, күдээвис — Эрзин районнуң Эрзин суурунда чурттап, ажылдап чоруур. Ол—Мерген Олегович НАМДАРАА-дыр. Ол ашыаанда-ла аңаа ажылдап чеде бергеш, мооң-биле ам улус өөредилгезинің шугумунда 18 чыл иштинде башкылап, ооң иштинде 6 чылда Мөрен, Эрзин школаларынга директорлап келген. Ооң телептиг өөреникчилери дыка хөй болгаш чонга улуг хүндүткелдиглер.

Ынчангаш ооң төрүттүнген хүнү июльдуң 1-ни таварыштыр аңаа чүректің ханызындан изиг байырны чедирбишаан, аас-кежиин, өөрүшкүнү, узун назы назылаарын, улуг-улуг чеднишкиннерлиг болгуун күзээвисти «Шынны» дамчыштыр илередип тур бис.

Уругларының авазы, уруглары —Чойгана, Айлана, Кызыл-оолларын, Күнүүжаптарның өг-бүлелери, Кызыл хоорайда чурттап турар авазы, дүңмалары, кеңээттери.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

АБИТУРИЕНТИЛЕРНИҢ КИЧЕЭНГЕЙИНГЕ

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозу Бурятияның көдээ ажыл-агый институдунга 1993-94 өөредилге чылында дараазында факультеттеринің мергежилдериге абитуриентилерни хүлээп алырын чарлап тур:

— **көдээ ажыл-агыйны механизастаары;**
— **ветеринария;**
— **экономика.**

Институтка хүлээп алырының дугайында билдириишкинни, факультедин болгаш мергежилин айтыышаан, институттуң ректорунуң адынга бижип киирер. **Билдириишкинге кожар документилер:** ортумак билиг дугайында аттестат (болу), күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (ажылдан турар болза), № 086/V майыктың эмчи шынзылгазы, 3×4 см демчээлдиг 6 фото-чурук.

Институтка киреринің күзээннерниң билдириишкиннерин Көдээ ажыл-агый министерствозунуң кадр килдизинде **июнь 28-тен июль 5-ке чедир** хүлээп алыр: киреринің шылгалдаларын көдээ ажыл-агый кадрларының мергежилин бедидер школаның баазазында, Кызыл хоорайның Калинин кудумчузунда № 1 «в» бажында 1993 чылдың июль 5-тен 15-ке чедир хүлээп алыр.

Ветеринария факультединге тулар шылгалдалары:

— орус дылга болгаш литературага (эдертиг), биологияга (аас-биле), химияга (аас-биле);

көдээ ажыл-агыйны механизастаарының факультединге — шылгалдалар:

— орус дылга болгаш литературага (сөзүглел), математикага (бижимел-биле), биологияга (аас-биле);

экономика факультединге шылгалдалар:

— орус дыл болгаш литературага (сөзүглел), математикага (бижимел-биле), биологияга (аас-биле).

ДОКУМЕНТИЛЕРНИ ЧОРУДАР АДРЕС: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, № 2, Көдээ ажыл-агый министерствозунуң кадрлар килдизи, телефоннар № 3-12-64 болгаш 3-41-44.

Бурятияның көдээ ажыл-агый институдунга киреринің күзээн кижилерге бо чылдың июнь 28-тен июльдуң 5-ке чедир Көдээ ажыл-агый министерствозунуң бажыңында хүнүнүң-не 10 шактан эгелеп математикага консультация берип турар.

✦ ✦ ✦

ЧАЛАЛГА

Эрзин районнуң «Чаа орук» совхозу бо чылдың июль 3-те, субботада 9.00 шакта Малчыннар хүнүнге тураскаатканы 1-ги чартык чылды түннээн байыр-наадым эрттирер.

Хүннүң программазында:

1. 9.00 шакта — **мурнакчыларны шаңнаары.**
2. 10.00 шакта— а) **волейбол маргылдаазы** (эр, херээжен кижилериң командалары). 1-ден 3-кү черге чедир шаңналдыг (ирт, акша).
б) **Чадаг чарыш** (эр, херээжен). 1-ден 6-гы черге чедир шаңнаар (ирт, акша).
3. 11.00 шакта —**аът чарыжы.** 1-ден 6-гы черге чедир шаңнаар: 1-ги чер дээш эзер-чүгеннинг аът, 20 мүң акша; 2-ги чер дээш—аът, 15 мүң акша; 3-6-гы черлер дээш — ирттер, акша.
4. 14.00 шакта—128 меге хүрежи.

Шаңналдары: шүүлген мөгеге эзер-чүгеннинг аът, 20 мүң акша, үжүүрлешкен мегеге—аът, 15 мүң акша; 3-4-кү черлерни эеллээннерге — ирттер, 5 мүң акша, 5-8-ки черлер дээш—сергелер.

Хүрешке, аът чарыжынга — моол мөгелер, моол аттар база киржир.

«Чаа орук» совхозтуң удуртулгазы.

Тыва Республиканың Ном үндүрер черинин чечен чогаал редакциязының редактору Анчимаа Сат дүңмазы **Зинаида Дакаевна САНДЫКТЫН** элекке мөчээни-биле холбаштыр ооң өг-бүлезинге, дөргүлтөрелдеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Бай-Тайга район чагыргазы, улус депутаттарының район Соведи, Тээли суурунуң чагыргазы Улус өөредилгезинің тергиини, Тээли ортумак школазының улуг башкызы **Полина Шээлеевна САЛЧАКТЫН** мөчээни-биле холбаштыр ооң өг-бүлезинге, чоок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

Бай-Тайга районнуң өөредилге килдизи, Тээли ортумак школазының коллективи, хөй-ниити организациялары Улус өөредилгезинің тергиини, Тээли ортумак школазының улуг башкызы **Полина Шээлеевна САЛЧАКТЫН** мөчээни-биле холбаштыр ооң өг-бүлезинге, чоок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.
(Телеграммалар озалдап келген).

ТЕЛЕ-ПРОГРАММА

(Июнь 28-тен июль 4-ке чедир)

ПОНЕДЕЛЬНИК

ИЮНЬ 28
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

5.55, 9.10, 15.20, 18.20, 21-20, 00.20 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Түннелдер. 6.45 Эртенги гимнастика. 6.55 Эртен. 9.15 Фирма магадылап тур. 9.30 «Тамы». Р. Бредбери. Уругларга телешин. 10.50 Чүү? Кажан? Кая? 11.30 «Гол». 12.00 — 12.20 Медээлер.

• • •

14.00 Теннис. Уимблдон маргылдаазы. 15.00 Медээлер. 15.25 Телемикст. 16.10 А. Сидельников, «Фортепиано биле оркестрге орус концерт». 16.30 «Майя ары». Хөй серия-лыг мультфильм. 16.55 Телесактыышкынар. 17.15 «Сылдыс шагы». 18.00 Медээлер. 18.30 Делегейнің «Санкт-Петербургтуң ак дүнелери» хөгжүм фестивалынын хүн демдеглели. 18.55 «Гол». 19.25 Неделяның чаңгызы. 19.55 «Меценат». 20.40 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.25 «Ынакшылдың эге базымы». Хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 6-гы сериязы. 21.55 Спортчу викэнд. 22.10 «Амыдырал бижилгези». 22.40 «Шалилге-2000». 23.30 «Джем-сейшн». 23.55 «Мен». 00.00 Медээлер. 00.25 «Бомонд». 01.05 «Августуң агаары». Уран-чечен телефильм. 02.15—03.15 «Панифиданың хөрүнүр». Эртем-нептереллиг хөй сериялыг телефильм. II-ги сериязы — «Сөөлүг кыдыг».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 «Автомиг». 8.30 Ажыл-агыйжы кижилерниң шагы. 9.00 Эртенги концерт. 9.15 Кирер чер — херим артында. 10.10 «Фредерик Форсайт бараалгадып тур» деп телесериалдан уран-чечен фильм. «Чоргааралы болгаш сүзүү». 11.50 «Ол-ла Горин». 14.15 Тараачын айтырыы. 14.35 Реклама. 14.40 «Байырлыг, ооллар». Уран-чечен фильм. 16.00 «Американың чайгаар бүткен бойдузу» деп хөй сериялыг барымдаалыг фильм. 16.30 Оон-моон медээлер. 16.45 «Чүгле силерге». 17.15 «Чаагай деректи будур...» 18.00 «Ада-чурттчулар». «Үшкү Көрея».

«ТЫВА» канал

18.30 «Хөглүг чайганыыш» чыындыдан мультфильмнер. 18.40 «Факт». Медээлер албаны. 19.00 «Кадар-казыыр». «Мээң республикам» конкурстуң түңнеллери. 19.20 «Мээң үе-чергем». Виталий Гантов. 19.50 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.20 Реклама. 20.25 Понедельник санында детектив. «Криминал төөгүлер» деп сериалдан «Эге деңдек» деп уран-чечен фильм. «Лэйк Страйк». 21.20 «Чөптүг шинаның үезин». А. Караулов-туң айтырыгларынга Абхазияның ДС-тің даргазы Владислав Ардзинба хоорулаар. 22.15 Реклама. 22.20 Спортчу карусель. 22.25 Волейболга делегей чергелиг бирги чер дээш маргылдаа. Россия—Бразилия. 00.00 Медээлер. 00.20—00.25 Сылдыстар айыткап тур.

ВТОРНИК

ИЮНЬ 29
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20, 00.20 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 «Хөглүг котолар». 9.35 «Аңаа-ла Мария дээр». 10.20 «Пацифиданың кижизи». Эртем-нептереллиг хөй сериялыг телефильм. 11-ги сериязы — «Сөөлүг кыдыг». 11.20 «Ынакшылдың эге базымы». 6-гы сериязы. 11.50 Парлалга медээлери. 12.00 — 12.20 Медээлер. 14.00 Теннис. Уимблдон маргылдаазы. 15.00 Медээлер. 15.25 «Ажылышчы медээлер». 15.40 «Конверсия болгаш ынчок». 16.10 «Блокнот». 16.15 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильм. 16.40 Епископ Василий (Родзянко-биле) беседалар. 6-гы дамчыдылга. 17.05 Д. Журавлев. «Чечектерлиг салтал...» 17.50 «Технодром». 18.00 Медээлер. 18.25 Күрүнелер аразының «Останкино» телеканалы «Бот-боттарынга уткуштур базымнар» деп программаны көргүзер. 18.55 «Аңаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг телефильм. 19.40 «Москва кинофестивалынга уткуштур». 19.55 «Тема». 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.25 «Ынакшылдың эге базымы». 7-ги сериязы. 21.55 «РосТА-ның «ыт кажаазы» улусчу оңзагай чүрүкчулар М. база Ф. Промаченколар дугайында чугаа. 22.50 Парлалга медээлери. 23.00 «ЦСКА — чеден». 00.00 Медээлер. 00.25 Максимка. 00.55 «Негээнин ёзугаар кино». 01.25 — 02.25 «Карна деп аттыг кундус». Эртем-нептереллиг фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 «Автомиг». 8.30 Ажылгыр кижилериниң үезин. 9.00 Винильдиг джунглиа. 9.30 «К-2». 10.20 «Кежээки салонунуг» арынарыдан. 11.50 «Ва-банк II азы «Харыы сотуг». Уран-чечен фильм. 13.15 Хостуг шакта. «Бажың ажылынын клуву». 13.30 Тараачын айтырыы. 13.50 Реклама. 13.55 «Опиум». Уран-чечен фильм. 15.05 Чергелешкектер. 15.20 Телетекст. 15.30 Телебиржа. 16.05 Джаз музыказының концерти. 16.35 Оон-моон медээлер. 16.50 «Тоя-лабиринт». 17.20 Өртеттерни бис адап бээр бис. 17.50 РФ-тин ДС-тин сессиязында.

«ТЫВА» канал

18.05 «Хөглүг чайганыыш» чыындыдан мультфильмнер. 19.00 «Факт». 19.20 «Уругларның Сибириадазы». «Азия төвү» тураскаал-багана чаныдан чула-оттуг эстафетаның үүшкенинден репортаж. 19.35 Сарыг-Септе ачы-буян марафонундан дамчыдылга. 19.50 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер, 20.20 Реклама, 20.25 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 185-ки серия. 21.15 «Динозавр боор болбас». 21.30 Реклама. 21.35 Криминалдыг медээлер. 21.45 «Шаандагы эога кинолеталар». 22.15 «Таврия ассамблеязы». 23.25 Спортчу карусель. 23.30 «Мээң Ада-чурттум». Көдээ аттар. 00.00 Медээлер. 00.20 — 00.25 Сылдыстар айыткап турлар.

СРЕДА

ИЮНЬ 30
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

5.55 9.00, 15.20, 18.20, 21.20, 00.20 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 Мультфильм. 9.35 «Аңаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг телефильм. 10.20 «Карна деп аттыг кундус». Эртем-нептереллиг телефильм (Бя-Бя-Ся). 11.20 «Ынакшылдың эге базымы». Телефильмниң 7-ги сериязы. 11.50 Парлалга медээлери. 12.00—12.20 Медээлер.

• • •

14.00 Теннис. Уимблдон маргылдаазы. 15.00 Медээлер. 15.25 «Телемикст». 16.10 Блокнот. 16.15 «Майя ары». Хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Хөгжүмге көрүш». 17.20 «Клуб-700». 17.50 «Технодром». 18.00 Медээлер. 18.25 Күрүнелер аразының «Останкино» телеканалы «Дээре үн» деп программаны көргүзер 19.00 «Аңаа-ла Мария дээр». Хөй сериялыг телефильм. 19.45 «Миниатюра». 19.55 «Ойна-ла, гармонь». 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.25 «Ынакшылдың эге базымы». Хөй сериялыг телефильмниң 8-ки сериязы. 21.55 Алла Соленкова-биле ужуражылга. 22.30 «Серпантин». 23.30 «Мен ырлап берейн». Осколь аялгалар. 00.00 Медээлер. 00.25 «Клуб». 01.10 Парлалга медээлери. 01.20 — 02.10 «Шуралгактар». Эртем-нептереллиг фильм. (Ся-Бя-Ся).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 «Автомиг». 8.25 Реклама. 8.30 Ажылгыр кижилериниң үезин. 9.00 Эртенги концерт. 9.15 Мээң Ада-чурттум. 9.45 Мульти-пульти. 10.00 «Аты-баты солдаттар бастырып орган». Уран-чечен фильм. 11.25 Рекламм. 11.55 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг телефильмниң 185-ки сериязы. 12.45 Хостуг шакта. «Чыыкны соңуургал». 13.00 Христиан дамчыдылга программазы. 13.30 Тараачын айтырыы. 13.55 Санкт-Петербуттуң баледи. П. И. Чайковский. «Анна Каренина». 15.25 Телетекст. 15.30 Бизнес: чаз аттар. 16.00 Оон-моон медээлер. 16.15 «Өзүлде» студия. 16.45 Трансросэфир. «Ыракы Чөөн чүк». 17.30 Криминалдыг медээлер. 17.40 РФ-тин ДС-тин сессиязында.

«ТЫВА» канал

17.55 «Хөглүг чайганыыш» чыындыдан мультфильмнер. 18.35 «Факт». 18.55 «Парета концерт». Культура яамызының симфониктиг оркестри ойнаар. 19.25 «Чангыс чер-чурттуңарлыыс». Чөөн-Хемчик районга болган байырлал. 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Медээлер. 20.25 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг телефильмниң 186-гы сериязы. 21.15 Бистің садыыс. 21.45 «60 минута». Ся-Би-Эс биле РосТВ-ниң программазы. 22.40 Ксюшаның чаныда. 23.10 Дээгилер—эштер. 23.25 Баскетбол тэйлаалыы. 00.00 Медээлер. 00.20—00.25 Сылдыстар айыткап турлар.

ЧЕТВЕРГ

ИЮЛЬ 1
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

5.55, 9.00, 15.20, 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.05 Фирма магадылап тур. 9.20 «Көр, дыңна...» 9.40 Мультфильм. 10.00 «Джем». 10.30 «Шуралгактар». Эртем-нептереллиг фильм. 11.20 «Ынакшылдың эге базымы». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң 8-ки сериязы. 11.50 Парлалга медээлери. 12.20 «Августуң агаары». Уран-чечен телефильм. 13.50 «Синюшкиниң кудуу». Уран-чечен телефильм. 14.00 Теннис. Уимблдон маргылдаазы. 15.00 Медээлер. 15.25 Телемикст. 16.10 Блокнот. 16.15 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильм. 16.40 Епископ Василий (Родзянко)-биле беседалар. 7-ги дамчыдылга. 16.55 «Уругларның, бистің арадыста...» 17.20 «16 харга чедир болгаш оон-даа улуг назы...» 18.00 Медээлер. 18.20 «Профэвилел — школа... Чүдүмче орук». 18.45 Күрүнелер аразының «Останкино» телеканалы «Оран-делегейниң ол-бо чүктери» деп программаны көргүзер. 19.05 «Салым-чолумнуң белен эвес шилилгези». Элина Быстрицкая. 19.55 «Хөй-ниитиниң санал-бодалы». 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 21.00 Медээлер. 21.25 «Хөй-ниитиниң санал-бодалы» (уланчызы). 21.40 «Эфирде хөгжүм». 23.40 Медээлер. 00.00 Футбол. Россия чемпионады. «Динамо» (Москва). — ЦСКА. 2-ги тайм. 00.55 Парлалга медээлери. 01.05 — 01.35 «Бодумче орук».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер. 8.20 Реклама «Автомиг». 8.25—8.30 Ажылагыйжы кижилериниң шагы. 9.00 «Чөптүг шинаның үезин». 9.55 «Таврия ассамблеязы» 11.05 «Чаагай үүлеин будур...» 11.50 «Чергелешкектер». 12.05 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг телефильмниң 186-гы сериязы. 12.55 Лев Аннинскийниң программазы. 13.40 Тараачын айтырыы. 14.00 Реклама. 14.05 Чаңгыс чурукчунуң театры. М. Башкирцева. 14.25 Олег Газманов ырлаар. 14.40 «Хуужудулга допчулалы». 15.25 Российжи энциклопедия. «Борис Пастернак. Ийиги төрүттүнгени». 16.10 Чаштарның чугаазы. 16.40 Оон-моон медээлер 16.55 «Ногаан школа».

«ТЫВА» канал

17.25 «Факт». Информация албаны. 17.45 Хөгжүмнүг байыр. 18.30 «Найырал — Дружба—Ынархас». Кызыл-Мажалыкка тыва-хакас ужуражылыкынар. 19.10 «Ынакшыл дугайында новеллалар». 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 медээлер, 20.20 Реклама. 20.25 «Санта-Барбара». Хөй сериялыг телефильмниң 187-ги сериязы. 21.15 «Сайгарын көрээлиннер». 21.30 Мээң Ада-чурттум. «Көдээ чаргаалар». 22.25 Реклама. 22.30 Хроно. Авто-мотоспорт кавызында. 23.00 Спортчу карусель. 23.05 «Фортуна» телеканал. «Корсиканың дерзиилери». 00.00 Медээлер. 00.20 Сылдыстар айыткап тур. 00.25 — 00.35 «Сөөлүг түлчуушкун». Улуглларга мультфильм.

ПЯТНИЦА

ИЮЛЬ 2
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 6.00 Медээлер. 6.35 Эртенги гимнастика. 6.45 Эртен. 9.05 «Фирма магадылап тур». 9.20 Тоол оранынче аалдаашкын. Уран-чечен телефильм. «Миллион ужуралдар», «Дадарык генерал ортулуу». 17.45 Мультфильм «Кадыкшылынар кандыг-дыр, Лис акы?» 11.10 «Аян-чорукчулар клуву». 11.50 «Пресс-экспресс». 12.00 Медээлер. 12.20 Уруглар телевидениезинин ассоциациязының программазы. «Телеералаш болгаш хек-даван». 12.50 Д. Пристли. «Ногаан өрээл». Москваның М. Ермолова аттыг театрының фильм-шиизи. 15.00 Медээлер. 15.25 «Бридж». 15.50 «Бизнес-класс». 16.05 «Өңнүктер». Мультфильм. 16.20 Теннис. Уимблдон турнири. 17.20 «Бистің музыкалыг клувувус». 18.00 Медээлер. 18.35 «Кижи болгаш хоолдуу». 19.05 Москва кинофестивалының ажыдыышкыны. 19.45 «Хуулгаазыңнар шөлүг». 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.25 «Неделяның кижизи». 21.40 Детективтер клувунда. Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Сунни». 1-ги сериязы (Англия). 22.35 Орус-француз экипажтың Байконур космодромдан ужудуп үнүүшкүнүнүң дугайында репортаж. 22.45 Москва кинофестивалының дневниги. 23.00 «Пресс-экспресс». 23.10 «Политбюро». 23.45 «Авто-шоу». 00.00 Медээлер. 00.25 «Х» программа. 00.50 И. Аллегровтуң көжүнүң шөлү. 01.50—03.20 «Сылдыстар парады». Москва кинофестивалын сайзырадырының фондузунга ачы-буянныг дүнекі балы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Дыңнадыглар. 8.20 «Автомиг». 8.25 Реклама. 8.30 Ажыл-керекчи кижилериниң үезин. 9.00 Мульти-пульти. «Үш новеллалар». 9.10 Неопалимая Купина. 10.05 Дириг амытаннар делегейинде. 11.05 «Өг-бүле фестивалы». Өг-буленин делегей чылыгы. 11.35 Хөй сериялыг уран-чечен телефильм «Санта-Барбара». 187-ги сериязы. 12.25 Бистің садыыс. 12.55 Пилигрим. Россияның аян-чорук бюрозу. 13.40 Тараачын айтырыы. 14.00 Реклама. 14.05 Ижица. 14.35 Хөгжүм дугайында. Пианист Николай Петров. 15.15 Пятница санында Диснейн. «Хосталга» деп сес бижипкей уруг». Уран-чечен фильмнин 2-ги сериязы. 16.05 Боду бодунга режиссёр. 16.55 Там-там медээлери. 16.50 «Рост», «Эр хейлер» студия. 17.20 Телетекст. 17.25 Телебиржа.

«ТЫВА» канал

17.55 «Фильм, фильм, фильм...»; «Бир кем-херек үүлгединиин төөгүзү», Мультфильмнер. 18.35 «Телеанонс». 18.45 «Тыва неделя». 19.05 «Телегостиная». 19.55 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.00 Дыңнадыглар. 20.20 Реклама. 20.25 Телеэкран премьеразы. «Депрессия». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 23.10 «К-2» көргүзүп тур: «Абзац». 00.00 Дыңнадыглар. 00.20. Сылдыстар чугаалап тур. 00.25 «К-2» көргүзүп тур: «Абзац». 00.50 Реклама. 00.55— 01.55 «Аляскага музыкалыг бичин кежээлер».

СУББОТА

ИЮЛЬ 3
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.45, 8.30, 15.20, 21.20 Дамчыдылгалар программазы. 6.50 Эртенги гимнастика. 7.00 Пресс-экспресс. 7.10 Ажыл-керекчи кижиниң суббота эртени. 7.55 Медээлер. 8.35 Спорт-шанс. 9.05 «Марафон-15» көргүзүп тур: «Джунглилер кыйгызы». 9.30 «Экстро-НЛО». 10.00 «Суббота санында автограф». 10.25 «ЭКО». Экология допчулалы. 10.40 «Медицина боду бодунга». 11.20 Хуужуңун азбуказы. 11.30 «Шүлүк альбому». 11.50 «Вагон-03». 12.20 «Чаан болгаш Көвүкчүгеш». Мультфильм. 12.30 «Эрге-чагырганың арыннары». 12.45 Режиссёр Г. Панфиловтуң фильми. «Васса». 1-ги, 2-ги сериялары. 15.00 Медээлер. 15.25 Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. «Тажы болгаш Русалочка». 15.50 «Төп экспресс». Европаның телевидение журналы. 16.20 «Экки, Доброречье». Аас чогаадының болгаш этнографиянын делегей фестивалының дугайында. 16.45 Спортчу программа «Ультра-си». 17.25 Акша болгаш политика. 17.55 Москва кинофестивалының дневниги. 18.10 Театр ужуражылгалары. М. Розовскийниң театры-биле ужуражылга. «Никита хаалгаларынын чаныңга». 19.05 «Коламбия Пикчерс» «Хьюстониуң рыцарьлары» деп хөй сериялыг уран-чечен телефильмни бараалгадып тур. 1-ги фильм (АКШ). 20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар! 20.55 Реклама. 21.00 Медээлер. 21.25 «Коламбия Пикчерс». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. «Ак-көк болгаш куу» деп фильм. 1-ги сериязы. (АКШ, 1982 ч.). 22.25 «Резонанс» студия көргүзүп тур. 22.45 Пресс-экспресс. 22.55 Теннис. Уимблдон турнири. Финал. 23.55 «...Олар мени эки чүвеге өөредип чорааннар...» Е. Весник. 00.40—01.45 «Сөөлгү киносеанс»: Уран-чечен фильм. «Декалог-1» (Польша биле Германияның ТВ).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Дыңнадыглар. 8.20 «Автомиг». 8.25 Реклама. 8.30 Делегейже бодун көрүүнүн. 9.00 Парламент шагы. 10.00 Мульти-пульти. «Шинтир». 10.05 Формула-730. 10.35 Билдинмес Октаргай. 11.05 «Бистің Ералаш». «Чараш кыстар». 11.35 «Пилигрим». Россияның аян-чорук бюрозу. 12.20 «Тоторо кожа». Мультфильм. 13.50 Фильм-премьера.

«ТЫВА» канал

14.05 Инвалидтерге дузаламчы фондузунга ачы-буян чедирилгезинин телеакциязы. Кызыл хоорайның төп шөлүнден дорт дамчыдылга.

«РОССИЯ» канал

19.15 Россияның телетеатры. Н. В. Гоголь — «III чаданың Владимири». 1-ги кезээ. 20.00 Дыңнадыглар. 20.20 Спортчу карусель. 20.25 Хүн бүрүде-ле байырлал. 20.35 Россияның телетеатры. Н. В. Гоголь — «III чаданың Владимири». 2-ги болгаш 3-кү кезээ. 22.10 Реклама. 22.15 Камера эрткен үени истеп тур. «Кызыл капелла». 23.10 «К-2» көргүзүп тур. «Американың сылдыстары». 23.40 Сигнал. 00.00 Дыңнадыглар. 00.20 Сылдыстар чугаалап тур. 00.25 Стас Наминиң төөгү. (Эс-Эн-Ся) көргүзүп тур: «Суг аданың сарыг хемеан». 00.55 —02.20 «Бир катап мегелекеш». Уран-чечен фильм.

ВОСКРЕСЕНЬЕ

ИЮЛЬ 4
БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.40, 15.15, 19.15, 22.45. 00.15 Дамчыдылгалар программазы. 6.45 Эртенги гимнастика. 6.55 «Сорукчур күш шагы». 7.55 Медээлер. 8.35 Авто-шоу. 8.50 Технодром. 9.00 «Төп». 9.30 Эртен эрте-ден. Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. «Денвер — динозавларның сөөлгүлериниң бирээзи». 10.00 Амдыызында шупту бажыында. 10.30 «Спортлото» тиражы. 10.45 Эртенги сылдыс 11.35 Шериг ревю. 12.05 Уруглларга хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Кара Чарашпайның ужуралдары». (Англия). 12.30 Теннис. Уимблдон турнири. 13.10 «Идегел». Инвалид уруглларга ачы-буян акциязы. 14.00 Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү «Пиф биле Геркулес». 14.10 Хөй сериялыг барымдаалыг фильмнин баштайгы көргүзүү. «Кусто командаазының суг адаанын аян-чоруу». 15.00 Медээлер. 15.20 «Саван бугажык». Мультфильм. 15.30 Аян-чорукчулар клуву. 16.20 «Станица» аас чогаал ансамбльдің көргүзүү. 16.45 Мультфильмнер премьеразы «Каспер болгаш оон өөрү». «Сүнеэннинер дээш ёзулуг анчылар». 17.40 «Панорама». Хүн бүрүнүн делегей программазы. 18.20 Орус делегей. 19.00 Медээлер. 19.20 Дорт эфирге чугаалажыг. 20.05 Москва кинофестивалының дневниги. 20.20 Телеэкранга бир-ле дугаар. Уран-чечен фильм «Беверли-Хилзтеп опчоктар» (АКШ, 1988 ч.). 21.55 Реклама. 22.00 Түннелдер. 22.50 «Чүү? Кая? Кажан?» 00.00 Медээлер. 00.20 Теннис. Уимблдон турнири. Финал. 01.20 — 02.50 Делегейниң «Санкт-Петербургтуң ак дүнери». Музыка фестивалының концерти. Бирги хүн.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Дыңнадыглар. 8.20 «Автомиг». 8.25 Реклама. 8.30 НБА-ның эки оюнары. 9.30 Фольклор. 10.00 Аты-баты... 10.30 «Эр хейлер». «Чалалга биледи». 11.00 «03» Программа. 11.30 Кипрас Мажейкэ. «Бичин Европадан» репортаж-тар. 12.00 Тараачын айтырыы. 12.20 «Одура шаптынмас...» 12.35 Катаптаан фильм кинотеатры «Мементо мори». 14.00 «Мээң чоргаар черимни Кавказ дээр...». 14.10 Ак каргаан. 14.55 Диснейнин тоолчургу делегейи. «Винни-Пухтуң чаз ужуралдары». «Кара плащ». 15.45 Мульти-пульти. «Мактаныкчы чазычыгаш». 15.55 Аттар. Михаил Шуфутинский. 16.40 «Силерге боодал чечек». Делегейниң чечек фестивалы. 17.25 «Изабель». Хөглүг викторина. 18.05 «Ол электрик Петровтан айтыр-ган...». 18.50 «Америка чүртту демократтар мыычап каан...». Си-Би-Эс программа болгаш «Хөглүг оолдар» эштежилге. 19.50 Хүн бүрүде-ле байырлал. 20.00 Дыңнадыглар. 20.20 Реклама. 20.25 Кинотеатр Си-Би-Эс. «Америк ёзу-биле чалча кыс». Уран-чечен фильм. 22.10 «Владимир Позеринің Америказы». 22.25 «Мээн кылажым даажы...» Дмитрий Красноцевцев. 22.55 Каунтдаун. 00.00 Дыңнадыглар. 00.20 Сылдыстар чугаалап тур. 00.25 Реклама. 00.30 «А» программа. 01.30 —01.35 Спортчу карусель.

КИНО

ИЮНЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Үженгизин—узуткаар!» 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ: «Эптеш чокка»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хол дээшкини» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Үштүн үүрктери» 9.00, 11.50 шактарда. **«Мунгаранчыг ай»** 14.40, 17.30 шактарда.

ИЮНЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Үженгизин—узуткаар!» 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда. **ВИДЕОЗАЛ: «Эптеш чокка»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хол дээшкини» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

ИЮНЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Орнажыгда—Даллас» 9.00, 10.50, 12.40 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда. **ВИДЕОЗАЛ: «Эптеш чокка»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Оорлаан аас-кежиин» 9.00, **«Бажында чугле боттары»** 10.30, 12.20, **«Үженгизин» — узуткаар!»** 14.10, 16.00, **«Мунгаранчыг ай»** 17.50 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 66700

АГАР САНЫ: «Тыва сонбаан» № 363505.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ болгаш ЧАЗАА. «ШЫН» СОЛУННУН РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕД